

SZÁZ ÉV A HEGYALJAI SZÖVETKEZETEK ÉLETÉBEN

Hajdú Ildikó

Herman Ottó Múzeum és Miskolci Galéria, Miskolc

Absztrakt: Tokaj-Hegyalján a szőlőtermesztés és borkészítés folyamataiban hosszú évszázadok óta kiemelt szerepe van az együttműködésnek. Ennek számos formája kialakult, amelyek a társadalmi-gazdasági változásokra reflektálva időről-időre változtak. A tanulmány azon együttműködési formákat, társadalmi és gazdasági eseményeket veszi számba, amelyek a szövetkezetek megjelenéséhez, illetve azok szerkezetében, szerepében időről-időre bekövetkező változásokhoz vezettek.

Ennek során bemutatásra kerülnek azok a 19. század második felében Európában végbemenő változások, amelyek életre hívták a szövetkezeteket. A szövetkezetek olyan autonóm szervezetekként alakultak meg, amelyek a kevés anyagi és termelési eszközzel rendelkező gazdasági szereplők összefogásával, a közös tőkére, tulajdonra, munkavégzésre vagy épp értékesítésre épültek. Magyarországon a nemzetközi eseményekkel szinte egy időben alakultak meg az első ilyen típusú, szervezett együttműködési formák, amelyek Tokaj-Hegyalján is rövid időn belül elterjedtek.

A tanulmány ezen hegyaljai szövetkezetek történetét, a társadalmi-gazdasági változásokra reflektáló szerveződését tekinti át, elsődleges kitekintéssel két településre, Tállyára és Tarcalra.

Kulcsszavak: szövetkezet, kollektív cselekvés, Olson-paradoxon, Tokaj-Hegyalja

BEVEZETÉS

A közösségek tagjaik együttműködésén keresztül valósítják meg azokat a célokat, amelyek az egyének számára nem, vagy csak jelentős gazdasági, társadalmi, esetleg kulturális tőke befektetése révén érhetők el. A kollektív cselekvés különböző formáiban a közös haszon a csoport tagjainak szintjén realizálódik. Az együttműködés a társadalmak alapvető strukturális felépítéséből adódóan számos formában megnyilvánulhat. Minél összetettebb egy társadalom, annál diverzifikáltabb lehet megjelenése, felépítése, továbbá ezzel párhuzamosan a társadalomban betöltött szerepe is szerteágazóbb. Az együttműködés, amely a preindusztriális zsákmányoló és mezőgazdasági, illetve az ipari társadalmakban egyaránt jelen van, leggyakrabban gazdasági alapokon szerveződik. Univerzális társadalmi jelenség, amelyet kulturális jellemzők formálnak.

A kollektív cselekvés a gazdasági rendszer általános definíciója szerint is értelmezhető. A gazdaság fogalma javak és szolgáltatások termelését, elosztását és fogyasztását foglalja magában. A gazdasági rendszer azon intézmények és szervezetek összességét jelenti, amelyek determinálják a tulajdonviszonyokat egy adott társadalmon belül, összekapcsolódnak a javak és szolgáltatások termelésével, elosztásával és fogyasztásával

(PRYOR 2005). A kollektív cselekvésre épülő szervezetek olyan gazdasági társulásokként értelmezhetők, amelyek a gazdasági rendszerben megjelenő egyének érdekeinek magasabb szintű realizálására törekuszenek. A gazdaság minden szegmensében megjelenhetnek, gyakran több területet is érintve.

A Marx által is alkalmazott fogalom az érdekek, azonos célok mentén szerveződő, belső szolidaritás és hatékony cselekvés bázisára épül (MARX 1978; OLSON 1997). Ugyanezt Mancur Olson a közös cselekvésbe befektetett költség és az egyén számára elérhető haszon szempontjából értelmezte. Nála főként a szakszervezetek, szövetkezetek, lobbyszervezetek jelentették elsődlegesen azokat a vizsgálati egységeket, amelyek a leginkább reprezentálták azon társadalmi csoportokat, amelyek a gazdasági és társadalmi rendszerbe integrálódva a leghatékonyabban képviselik annak érdekeit (OLSON 1997).

A társadalom tagjai azonban gazdasági és kulturális alapokon szerveződve a társadalmi cselekvésnek jóval diverzifikáltabb formáit valósítják meg a mindennapi közös cselekvések során. Nem lehet élesen szétválasztani a társadalmi és kollektív cselekvést. Az érdekek, a közös cél árnyaltan és a hangsúlyok eltolódásával,

de lényegében minden, együttesen cselekvő emberi közösség tevékenységében megjelenik.

Az ipari társadalmak komplex felépítése nemcsak a gazdasági intézmények alapvető formáit, hanem strukturális lehetőségeiket és ezáltal a kollektív cselekvés színtereit is kiterjesztette. Széles spektrumuk jelent meg, amelyeket egyrészt az egyének és közösségek által létrehozott formális korlátok, mint szabályok, törvények, alkotmány szabályoznak, másrészt a közösségek tudatos intézményesítési törekvései előtt meghatározó szereppel bíró informális korlátok befolyásolnak. Az informális korlát nem más, mint a kultúra, amely szintén szabályozza a közösség tagjainak egyéni és kollektív cselekvését. Ezek között említi Pryor a viselkedési normákat, szokásokat és hagyományokat. Azonban a kultúra minden területén megjelenhetnek olyan szabályozó törekvések, amelyek befolyásolják az egyének attitűdjeit. A formális korlátokat vizsgálta elsősorban Mancur Olson is, azonban az informális korlátok között már megemlítette a nyelvet, a kulturális örökséget és a vallás területeit (OLSON 1997, 20).

A kollektív cselekvés a társadalmi cselekvés jóval szélesebb spektrumát is magában foglalja. Max Weber a társadalmi cselekvések vizsgálata során a cselekvés olyan típusait különböztette meg, mint tradicionális, indulati-érzelmi, érték- és célorientált. Az egyén azáltal, hogy egy társadalom és kultúra tagja, tevékenysége ezen közösség által determinált. Pryor és Olson kutatásaik során ezen túlmenően viszont nem vizsgálták részletesebben azokat a kulturális tényezőket, amelyek a gazdasági szervezetek tevékenységére hatást gyakorolnak.

Az egyének, mint egy társadalom tagjai, közös kultúra részesei, amely az egyének attitűdjein keresztül látenszen determinálja a kollektív cselekvést. Ennek a hatásrendszernek a működése jól tanulmányozható a tokaj-hegyaljai borászatban megjelenő különböző gazdasági tevékenységi és társulási formák esetében. A kutatás elsősorban a borvidék két települése, Tarcál és Tállya 20. századi történeti etnográfiai és antropológiai anyagára épül.

A borvidéken az egyéni gazdálkodási módok mellett kisebb vagy nagyobb mértékben mindig jelen voltak az együttműködés különböző formái. Végig kísérték a hegyaljai borászat kialakulását, felvirágzását, illetve hanyatló vagy stagnáló fázisait egyaránt. A gazdasági társulásnak a 20. századra számos formája alakult ki. A kötetlen együttműködést mindinkább az intézményesült, szervezett módon létrehozott szervezetek váltották fel, a társadalom diverzifikációjával párhuzamosan. Két, nagy múltra visszatekintő területe a kötetlenebb egyesülés és a jóval kötöttebb szövetkezet. Ez utóbbi az elmúlt közel

másfél évszázadban egyre nagyobb befolyásra tett szert a települések mindennapi életében, mind több területen szervezve azt. A világháborút követő, szocializmus által vezérelt működésük ideje alatt pedig megváltoztatták a települések mezőgazdasági működését, társadalmi berendezkedését. Az alábbiakban azok a társadalmi, gazdasági és kulturális tényezők kerülnek bemutatásra, amelyek az együttműködés gazdasági szerepét egyértelműen akadályozták vagy elősegítették.

A SZÖVETKEZETEK ELSŐ KORSZAKA: A 19. SZÁZAD VÉGE ÉS A 20. SZÁZAD ELEJE

A társadalmi diverzifikációval párhuzamosan a gazdasági együttműködés informális és formális, illetve alulról vagy felülről szerveződött csoportokat hozott létre. A lazán szervezett, bizonyos munkafolyamatok elvégzésére szerveződő időszakos, vagy hosszabb távú összefogástól kezdve a faluközösségek által szabályozott közös cselekvéseken keresztül a hegyközségekkel és a különféle egyesületekkel a kollektív cselekvés számos válfaja megjelent már a 19. században. A társadalomban és a gazdaságban betöltött szerepük erősödésével párhuzamosan pedig intézményesülésük is növekedett.

A paraszti kultúrában a közös tevékenység elsősorban a külső tényezők erőteljes kényszerítő szerepével és nem az elérhető nagyobb gazdasági eredménnyel magyarázható. Az egyének érdeke a külső erővel szembeni együttes fellépés volt. A szűkös gazdasági lehetőségek szinte mindig megkövetelték a kollektív cselekvést. A hagyományos közösségekben az egyének és a családnak a gazdasági tevékenysége csak szervezett és rendszeres együttműködés által, számos esetben a faluközösségen belüli társulások révén valósulhatott meg (SZILÁGYI 2000, 558).

Az „egyszerű összefogás” társadalmi tevékenységéből kinövő gazdasági kapcsolatoknak még a 20. század során is jelentős szerepük volt a mezőgazdaságban. Fontos változás azonban, hogy egyre inkább intézményesített keretek közé kerültek. A szövetkezeti együttműködésre vonatkozó kezdeményezések a 19. század második felében indultak meg. Ennek során az általánosan elterjedt kalákához, a faluközösségi szolidaritás egyik formájához, illetve a társulásokhoz, egyletekhez és részben a városi céhekhez nyúltak vissza.

Az egyes társadalmi szerveződések között jelentős különbségek voltak. Míg a kalákát a viszonyosság reményében nyújtott nem anyagi támogatás jellemezte, és mint informális csoport szerveződött, addig például a korábban jelentős gazdasági és társadalmi szerepet

betöltő céhek erőteljes érdekvédelmi képességükből adódóan zártak, teljes mértékben szabályozottak, intézményesültek voltak. Ezen tulajdonságuknál fogva párhuzamba állíthatók a 19. században megjelenő szakszervezetekkel (OLSON 1997, 90–91).

A gazdasági társulások, egyesületek ezzel szemben más típusú összefogást képviseltek. A kalákánál több, a céheknél viszont kevesebb kötöttséggel szerveztek vagy segítettek nemcsak helyi, hanem regionális vagy épp országos területen egy-egy gazdasági tevékenységet. A kaláka kötetlen módon, a falu által szabályozott keretek között időszakosan, több ember közös munkáját igénylő munkafolyamatokban valósult meg. Bár ismert volt a közös anyagi befektetés révén nagyobb hasznot is hozó munka, az nem volt általánosan elterjedt. A nagy értékű (munkagép)beruházásokban rejlő lehetőségeket karizmatikus vezetők vagy befolyásos gazdák hatására megszervezett szövetkezetek vagy társulások tudták csak elérni (SZABÓ 1981, 579).

Az előbbiekkal szemben a 19. század végétől Magyarországon is megjelenő szövetkezetek már olyan autonóm szervezetekként alakultak meg, amelyek a kevés anyagi és termelési eszközzel rendelkező tagok összefogásával, közös tőkére, tulajdonra, munkavégzésre vagy épp értékesítésre épültek. A kalákaival ellentétben a tagokra a bevitt tőke miatt jóval több kötelezettség hárult, de az elérhető nyereség is növekedett. Egy tulajdonságban mégis mindkettő megegyezett: az azonos célokban. Az együttműködéssel tagjaik segítésére törekedtek.

Angliában a 19. század első harmadában jelent meg a közös anyagi és szellemi tőke befektetése révén megvalósuló gazdasági kollektív cselekvés első, a fogyasztás szervezésére irányuló szövetkezési formája. Rövid időn belül Európa több országában is hasonló szervezetek és a szövetkezetek újabb típusai követték (GYÓRFI 2007, 144–145; SIMON 2007; SOMAI 2007; HUNYADI 2007). Megalakításukat a termelők piacon való megjelenésének ellehetetlenülése, a külföldi termékekkel szembeni versenyképesség csökkenése, illetve az új birtokosok tapasztalathiánya ösztönözte (GYÓRFI 2007, 145). Szintén jelentős gazdasági szerepre tettek szert a közös tőkére épülő hitelszövetkezetek, amelyek az összeadott pénz hitelezésével segítették mind a tagokat, mind a külső hitelkérőket.

A szövetkezetek rövid időn belül Magyarországon is feltűntek. Alapításukat Hegyalján jellemzően a szőlőtermesztés és bortermelés, illetve az értékesítés körüli, a 18–19. században jelentkező gazdasági nehézségek motiválták. A kivitt ellehetetlenítő bel- és külpolitikai események következtében a 18. században mind nyugati, mind keleti irányban jelentősen csökkent az

export. A piacok elvesztése, a nemesség érdektelensége, a kereskedelemben részt vevő görög, örmény és zsidó kereskedők profitorientált gazdasági magatartása a 19. század elejére egyre súlyosbodó nehézségeket okozott Tokaj-Hegyalja borászatában (PAP 1985, 46–48). Bár a Zemplén vármegye által felállított bizottság az 1825–27-es országgyűlésen több, a kereskedelmet és a borászatot fellendítő kérelmet is előterjesztett, azok végül mégsem emelkedtek törvényi szintre. Húsz évvel később, az 1848-as szabadságharc után pedig nemcsak a termelés szűnt meg szinte teljesen, hanem az abszolutisztikus kormány is igyekezett minden területen ellehetetleníteni az összefogás és együttműködés különböző megnyilvánulási formáit.

Az első szövetkezeteket Magyarországon a nyugat-európai szövetkezetekkel, illetve egyesületekkel közel egy időben alapították. Önszegélyező, hitelező, majd később fogyasztási, értékesítő és beszerző célkitűzések mentén szerveződtek. Közel egyszerre kezdtek országos és regionális szinten is megalakulni. Hegyalján elsőként az Országos Központi Hitelszövetkezet tagjaként a Tokajhegyaljai Szőlősgazdák Pinceszövetkezete jött létre, majd ezt követte 1883-ban a Magyar Bortermelők Országos Szövetkezete. Az intézmények ezen típusai azon gazdák számára nyújtottak alapvető pénzügyi segítséget, akik a bankok hitelkonstrukcióit nem, vagy csak nagy nehézségek árán tudták elérni. Lényegében az egyénileg befizetett tőke kikölcsönzése lehetővé tette a tagok számára a nagyobb beruházásokat vagy értékesítéseket. A települések kis egyéni gazdálkodói tehát olyan gazdasági befektetéseket valósíthattak meg, amelyekre saját, rendelkezésükre álló tőkéjük nem biztosított volna elég fedezetet. A 19. század végén újabb törvényekkel szabályozott terület mind több, az Országos Központi Hitelszövetkezet tagjaként pénzügyi szolgáltatásra épülő szövetkezetet hívott életre mindkét településen. A 20. század elején alakult meg a Tárcali és 1920-ban a Tállyai Hitelszövetkezet.¹

A szövetkezetek különböző típusai közül legutolsóként, a 19. század végén jelentek meg a mezőgazdasági termelési szövetkezetek. Intézményesülésük az 1875. évi XXXVII. törvénnyel vette kezdetét, amikor szabályozták azok alapítását és működését. Ez felgyorsította elterjedésüket és megerősítette gazdasági szerepüket (SIMON 2001, 21).

Annak ellenére, hogy már a 19. század utolsó harmadában megalakultak az első gazdasági társulások és szövetkezetek, a borvidéken csak a 20. század elején kezdett erősödni a jelenlétük. A két település közül a

¹ Zl. VII. 2/f.

Tarcali Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezetet kell megemlíteni, amely már 1904-ben létrejött és egészen a világháborúig működött.² Az 1920-as években tettek szert jelentősebb szerepre a közös földhasznosításra szerveződött földbérő, gépjavító vagy pinceszövetkezetek, illetve ezekben az évtizedekben vált meghatározó gazdasági szereplővé a közös értékesítésre épülő, 1898-ban alapított „Hangya” Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet is. Tállyai tagszervezete az 1910-es évek közepén jött létre.³

A 20. század elején további, a hegyaljai borászatot és értékesítést segítő szövetkezeti koncepciók keletkeztek, miközben újabb szervezetek jöttek létre. Liptai Albert már 1909-ben kidolgozott Hegyaljára egy állami felügyelet alatt álló, tizenkét pinceszövetkezetet összefogó szervezetre vonatkozó tervet. Tényleges megvalósítására 5 évvel később, 1914-ben került sor, amikor felépült a Sátoraljaújhelyi Magyar Királyi Állami Közpince. A jelentős tárolókapacitással rendelkező pincében 11.500 hektoliter bort tárolhattak bérben azok a termelők, akik számára nem állt rendelkezésre a megfelelő termelési eszköz és infrastruktúra (KOVÁTS 1986, 91). Szintén a Hegyalján megtermelt borok termelésének és azok értékesítésének céljából alakult meg a Szőlészeti és Borászati Felügyelőség, majd 1918-ban a Hangya támogatásával a Hegyaljai Bortermelők Szövetsége, több más, országos feladatokat ellátó részvénytársaság mellett.⁴ Az első világháború utáni drasztikus gazdasági, társadalmi és politikai változásokkal ezek a szervezetek is átalakulásra kényszerültek, alkalmazkodniuk kellett az új körülményekhez. A Hangya a mögötte levő társadalmi bázisnak, illetve gazdasági, politikai tőkének köszönhetően tudta tovább folytatni működését, amely a vele kapcsolatban álló szervezetek számára is védelmet nyújtott.

A szövetkezetek létrehozásának újabb időszaka Tokaj-Hegyalján az 1930-as évekre tehető, amikor újabb szervezetek alapítása vette kezdetét. 1929-ben jött létre a Tokaj-hegyaljai Bortermelők Pinceszövetkezte, 1933-ban a Tokaj-hegyaljai Szőlőbirtokosok Borszövetkezte, 1936-ban pedig a Magyar Szőlősgazdák Országos Borértékesítő Szövetkezte (MASZOBSZ). Végül az utóbbi részeként, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének és a Hangya Szövetkezetnek a bevonásával 1938-ban megalakult a Magyar Hegyvidéki Bortermelők Értékesítő Szövetkezte (MEGA) is (PAP 1985, 54). Az egyre szélesebb körű törvényi szabályozás során a korábban a tagok által önkéntesen létrehozott szerve-

zetek mindjobban intézményesültek és centralizálódtak, gyakran nagyobb hálózatokba tagolódtak. A tőke és a szakértelem hiánya szintén gyakran vezetett a kisebb szövetkezetek felbomlásához, vagy azoknak nagyobb, országos szervezetekbe történő integrálódásához.

A társadalmi-gazdasági átalakulások következtében a termelők élet- és munkafeltételei, illetve a termelők köre is állandó változásban volt. A kereskedelmi, értékesítési és időközönként a termelési szaktudás hiánya a politikai, gazdasági változásokkal rendszeresen megjelent a mezőgazdaságban. Bár ezt a társulások, szövetkezetek, egyesületek előadások tartásával, ismeretterjesztő anyagok kiadásával igyekeztek csökkenteni, azok azonban csak hosszú távon éreztették hatásukat.

A SZÖVETKEZETEK MÁSODIK KORSZAKA: A SZOCIALIZMUS

1945 fordulópontot jelentett a hegyaljai szőlőtermesztésben. Ebben az évben az Országos Földbirtokrendező Tanács felhívására sorra alakultak a településeken a földigénylő bizottságok. Államosították a 100 holdnál nagyobb birtokokat, amelynek eredményeként, a földosztások nyomán, jelentősen megnőtt a földdel rendelkező kisbirtokosok száma az 1940-es évek második felére. 1945-ben Tarcalon 208 családnak 1.076 kh 800 □ öl, Tállyán 142 családnak 310 kh 1.163 □ öl földet juttattak, miközben földigénylők hihetetlen száma jelentkezett (*1. sz. táblázat*).⁵ Az előbbi településen 428, az utóbbin 202 fő adta be igényét a földosztás során,⁶ akik gyakran sem anyagi tőkével, sem földművelési ismeretekkel nem rendelkeztek.

A megfelelő szaktudás nélküli földművelés és az ebből adódó nehézségek megoldása újabb kihívás elé állította a szakmai, illetve az adott ágazathoz kötődő egyéb szervezeteket. A szövetkezetek, társulások és egyesületek tanfolyamok, képzések szervezésével igyekeztek ezen segíteni, míg a politikai vezetés a közös gazdasági szervezetek alapítását támogatta. A rendkívül gyorsan lezajlott földosztást követően a földhöz juttatottak szakmai tapasztalatának hiányából adódó nehézségeket az országos politika is igyekezett megoldani. Már 1945-ben a 131.000/1945 F.M. sz. rendelet kötelezővé tette földműves szövetkezetek alapítását az év végéig minden olyan községben, amelynek területén az 1945. évi VI. tc 30.§-ának 1. bekezdése alá eső, fel nem osztható, a mezőgazdasági munkákban hasznosítható

2 Zl. VII. 2/f.

3 Zl. VII. 2/f.

4 www.hangyasov.hu/hangya

5 Zl. XXIV. 203. 180/1945. sz. irat

6 Zl. XXIV. 203. 2649/1945. sz. irat

1. sz. táblázat: Végleges juttatási adatok Tarcál és Tállya települése in 1945-ben. Forrás: Zl. XXIV. 203. 180/1945 sz. irat.

Table 1. Finalized allocation data from Tarcál and Tállya settlements in 1945. Source: Zl. XXIV. 203. 180/1945 document.

Abbreviations: kh – kilo hectares; db – pieces; fő – persons; □ öl – 3,596651 m²

	Tarcál		Tállya	
A községben megváltott terület / Redeemed grounds in the settlement	1920 kh		198 kh 1122 □ öl	
Elkobozott terület / Confiscated grounds	75 kh		138 kh 425 □ öl	
100 kh-as birtok maradt / Grounds left in 100 kh	7 db		1 db	
Juttatottak száma / No. of beneficiaries	208 fő		142 fő	
Juttatottak által kapott teljes földnagyság / Total amounts of the grounds given for the beneficiaries	1076 kh 800 □ öl		310 kh 1163 □ öl	
A juttatottak közül / Types of the beneficiaries	fő	kapott földterület	fő	kapott földterület
- gazdasági cseléd / domestic servant	27	202 kh	10	32 kh
- időszaki munkás / seasonal worker	93	446 kh 700 □ öl		
- törpebirtokos / smallholding owner	75	398 kh 700 □ öl		
- egyéb juttatott / other	15	29 kh 1000 □ öl		

ingó és ingatlan vagyontárgy volt.⁷ A földosztás során gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások, törpe- és kisbirtokosok jutottak földhöz, valamint házhoz vagy házhelyhez. Őket azonban hamarosan újabb társadalmi csoportok követték: a fogságból hazatérő katonák, a városból visszatérők vagy épp a családot alapítók újabb nemzedéke. Így Tarcálon 1948-ban 800 □ öl szőlőt és 70 kh szántót, míg Tállyán 2 kh parlag földterületet osztottak ki (BARTHA 1970, 40–42).

1945-ben és 1946-ban hozták a termelőszövetkezetek megalapítására vonatkozó első rendeleteket és törvényeket. Ezek értelmében 1947. június 30-ig minden községben meg kellett szervezni a szövetkezeteket.⁸ A falvakban 1947–48 folyamán mindenhol létrejöttek a falusi általános szövetkezetek a falusi és földműves szövetkezetek összeolvadásával, amelybe – ahogy Rákosi Mátyás megfogalmazta – „bevonjuk az egész dolgozó parasztságot.”⁹ A rendeleteket a termelők mégsem

fogadták örömmel, ellenálltak azoknak. Ezt mutatja Takács Ferenc államtitkár 1948-ban feltett kérdése is: *Miért nem próbálnak a hegyaljai gazdák szövetkezni, miért nem akarják a szövetkezeti kérdést kezükbe venni? Egyesek ma is ügyesen megoldják, a többi is miért nem veszi kezébe a bel és külföldi értékesítést?*¹⁰ A föld azonban minden időben fontos értéket képviselt. Erősen ragaszkodtak hozzá a már birtokkal rendelkező gazdák és az újonnan földhöz vagy ültetvényhez jutott birtokosok egyaránt.

A politikai berendezkedés átalakulásával, a szocialista eszmerendszerrel tehát meghatározó szerep jutott a szövetkezeti, kollektív cselekvésnek. A kommunista szövetkezeti politika az együttműködés Szovjetunióból adoptált típusait próbálta a helyi viszonyok között alkalmazni. A vidéki települések első szövetkezeteinek létrehozásával párhuzamosan megindult az intézményi struktúra felépítése, illetve a korábbi jelentős átalakítása is. A Magyar Nagyközségek és Szőlősgazdák Országos Szövetkezete valamint a Hangya Szövetkezet összevonásával hozták létre 1947-ben a Magyar Országos Szövetkezeti Központot. 1948-tól sikerült fokozatosan felszámolni a korábbi szövetkezeti rendszert, és kezdetét vette annak dinamikus újraszervezése.¹¹ Ennek során

7 30. §: *Az igénybe vett birtokokhoz tartozó kisajátított gazdasági felszerelést, gépeket és gazdasági épületeket, amennyiben azok szétosztása nem felel meg a termelés érdekének, a földhözjuttatottakból alakítandó földműves-szövetkezet tulajdonába kell adni. A megváltást szenvedőnek a megmaradt ingatlan arányában kell a gazdasági eszközöket és épületeket visszahagyni.*

A földműves-szövetkezet célját, működésének szabályait a földművelésügyi miniszter a rendelet végrehajtása során külön rendelettel állapítja meg. Ilyen szövetkezet azonban a rendelet megjelenése előtt is megalakulhat. In: Az ideiglenes nemzeti kormány 600/1945. M. E. számú rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról; 131.000/1945 F.M. sz. rendelet

8 131.000/1945., valamint 145.500/1946. és 146.760/1946. FM számú, földművelésügyi miniszter által hozott rendeletek alapján szervezik meg a termelőszövetkezeteket.

9 Rákosi Mátyás sárospataki beszéde. In: Zempléni Népújság, 1948. április 11.

10 ZL. IX. 502. Jegyzőkönyv a Sárospatakon f. év február hó 29-én megtartott „Hegyaljai napról”.

11 Hazánkban az első szövetkezetek önszervező, hitelező, majd később fogyasztási, értékesítő és beszerző célkitűzések mentén szerveződtek. A II. világháborút követően, a szocialista ideológia nyomán, megindult az első nagy átalakulási időszak. Ennek során újjászervezték a szövetkezeteket a szovjet kolhozok mintájára, fokozatosan a helyi viszonyokra alkalmazva azokat. Az 1950-es évek végétől, az 1960-as évek elejétől egyre diverzifikáltabbá váltak a szövetkezetek. Egyik speciális modelljét, a szakszövetkezetet alkalmazták a szőlő- és gyümölcsstermő vidékeken. Jellemzője, hogy a tagsági viszony nem kötelezte

először a Szövetkezeti Központ egyik főosztálya lett a Hangya, majd végül 1949-ben nevében is megszűntették.¹² Mindeközben leváltották a régi vezetőket és lassanként összevonták a korábbi szövetkezeteket az újonnan alapított földműves szövetkezetekkel. Ennek során országosan 2.589 földműves szövetkezetet egyesítettek 1.830 Hangya szövetkezettel. Az egyesítés Zemplén vármegyében 1949. január elején vette kezdetét, új tagok beszervezésével párhuzamosan (BARTHA 1970, 49). Megjelentek a különböző fejlettségi fokot képviselő táblás, átlagelosztású és közösen termelő szövetkezeti csoportok.¹³ Az átszervezések során a szövetkezetek tulajdonát lényegében elvették és önálló működésüket csak formálisan őrizhették meg.

Az első rendeleteket követően már 1945-től megindultak a termelősövetkezeti csoportok létrehozására irányuló törekvések, azonban e szövetkezetek rövid időn belül feloszlottak. Az 1950-es évek eleje volt a szövetkezetek szervezésének újabb időszaka. Míg korábban általános tulajdonságként fogalmazódott meg az önkéntesség, most erőteljesen centralizált formában, felülről irányítva és szervezve alakultak az új szervezetek. Főleg az 1950-es évektől erőszakkal igyekeztek létrehozni a termelősövetkezeteket, kötelezővé téve a tagságot. A leglényegesebb különbséget a korábbi időszakban létrehozott szövetkezetekkel szemben a központi irányítás, az önkéntességet teljesen figyelmen kívül hagyó szemléletmód jelentette. Feyér Piroska is megemlíti a szőlő- és borgazdaság történetét feldolgozó kötetében, hogy „a szinte már tragikus tőkehiányt ellensúlyozó üzleti forma inkább kényszerű, mint meggyőződéssel

átlényegített adaptációja gyűrűzött tovább a legfelső körökből a parasztokig.” (FEYÉR 1970, 579–580) A termelősövetkezetek létrehozásának ezen kísérletei azonban ismét rövid időn belül zátonyra futottak. Ennek főleg 1956 vetett véget, amikor a korábbi tagok jelentős része ismét kivált a szövetkezetekből. A közös gazdálkodástól, az erőltetett kényszerszertől való idegenkedés, a szervezetek tőkeszegénysége és a szaktudás hiánya gyakran vezetett a megszűnéshez. 1956 után újabb rendeletekkel próbálták újjászervezni a szövetkezeteket. Az 1950-es évek végén megindult a mezőgazdaság „szocialista” átszervezése, majd 1967-ben megalkották a mezőgazdasági termelősövetkezetekről szóló törvényt. Az új gazdasági mechanizmus reformjának megindulásával a kisebb szervezetek egyesítésével nagyobb, erősebb szervezeteket törekedtek létrehozni.¹⁴ Ennek keretében mind a szövetkezeteket, mind az állami vállalatokat nagyobb szervezeti egységekbe integrálták.

Épp ez az ideológiailag terhes időszak követeli meg az emberi kapcsolatokat gyakran befolyásoló érzelmi, ideologikus és kulturális tényezők vizsgálatát, amelyek legalább olyan mértékben hozzájárultak a gazdasági szervezetek eredményességéhez vagy eredménytelenségéhez, mint a tőkeszegénység vagy a szaktudás hiánya. A szocialista politika követői Hegyalján is az új típusú termelősövetkezetekben látták az egyedüli lehetséges megoldást a világháború után kialakult sok kisparcellás szőlő lazább, de mégis nagyobb egységben való szervezésére (FEYÉR 1970, 318). A szőlő- és gyümölcsstermő vidékeken ennek egyik speciális modelljét, a szakszövetkezeteket alkalmazták, amelyeket az 1950-es évek végén, 1960-as évek elején kezdtek el megalakítani (SIMÓ 1983, 63).

Közel két évtizedes próbálkozás után, az 1960-as évek végétől az 1970-es években alakultak meg végül azok a termelő- és szakszövetkezetek, amelyek működésüket már ténylegesen folytatni tudták évtizedeken keresztül. Az új szövetkezeteket gyakran a hegyközségek átalakításával hozták létre. A két település esetében Tállyán 1969-ben alapították meg a szakszövetkezetet, Tarcalon pedig 1974-ben jött létre a Tokaj-hegyaljai Mezőgazdasági Termelősövetkezet, három évvel a Tokaj-hegyaljai Állami Borkombinát megalakulása után. A borvidék legtöbb településén szintén ezekben az években alapították meg azokat a szövetkezeteket,

a tagokat a közös munkában való részvételre, mint ahogy a közös munka is csak néhány területre korlátozódott, a tagok elsősorban egyénileg gazdálkodtak. A szakszövetkezet lehetőséget biztosított nagyobb egyéni gazdaságok működtetésére, amely ezért képes volt jelentősen hozzájárulni annak szélesebb körű elfogadásához. In: MÓDRA–SIMÓ, 1988; SIMÓ 1983, 63; JÁVOR *et al.* 2000, 977–1007.

12 www.hangyasov.hu/hangya

13 A termelősövetkezetek ezen három korai típusa a 14.900/1948. számú Kormányrendeletben került meghatározásra. Az első típus a legrugalmasabb szövetkezeti forma, a táblás művelést folytató termelősövetkezeti csoportot jelentette. Ennél a típusnál a föld közös megművelésén kívül minden munkafolyamat a tagok egyéni munkáján alapult, a föld magántulajdonban maradt. Köztes fejlettségi szintet képviselt a második típus, az átlagelosztású szövetkezet, ahol a megtermelt javakat átlag szerint osztották el a tagok között. A legfejlettebb típust a közösen termelő szövetkezetek jelentették, ahol a közös tulajdonban levő földeken közösen végzett munka által elért nyereséget a kollektíven végzett munka arányában osztották szét a tagok között, és közösen folyt az állattenyésztés is. In: BARTHA 1970, MÓDRA–SIMÓ 1988; PÁL 1977, 10.

14 Ennek példaként lehet megemlíteni Olaszi, Herceggút és Makkoshotyka termelősövetkezetekének egyesítését a Búzakalász Mezőgazdasági Termelősövetkezetbe (POZBAI 2005, 522–523), vagy Sátoraljaújhelyen az 1959 és 1964 között több kisebb szövetkezet egyesülésével létrejövő Új Erő Mezőgazdasági Termelősövetkezetet (KOVÁTS 1986, 98).

amelyek végül az 1990-es évek közepéig működtek (DR. BOROS *et al.* 1994, 287).

Az első szövetkezeti kísérletekre Tállyán 1948-ban került sor, ahogy arról a Zempléni Népújság tájékoztatót: a termelők „14 katasztrális hold szőlőn önkéntesen közös művelésbe léptek. Ezen a területen szőlőoltvány telepet akarnak létesíteni. Közös terv, egységes irányítás alatt művelik meg a szőlőt a szövetkezet tagjai, s végzett munkájuk és földjük nagysága szerint részesülnek a bevételből.”¹⁵ Egy 1949-es Zempléni Népújság-cikk ismét újabb szövetkezetről tudósít, amelyet 13 tag 7 katasztrális hold szőlő bevonásával hozott létre.¹⁶ 1949-ben alakult meg a Tállyai Földművelésszövetkezet „Táncsics” termelőség-szövetkezeti csoportja, amely a fennmaradt működési engedély tanúsága szerint már a III. számú mintaszabályzat alapján kezdte meg működését.¹⁷ Ezt követően, 1950-ben hozták létre a „Vorosilov” Termelőség-szövetkezetet, amely 149 hektár szőlőültetvényen gazdálkodva, 24–26 taggal indult. Ez az időszak azonban a szervezetek létrehozásáról majd feloszlásáról vagy feloszlásáról szólt. A „Vorosilov” Tsz az 1950-es évek elején megindult társadalmi-politikai változások következtében 1956-ban oszlott fel. Fél évvel később, 1957 tavaszán kísérelték meg újraszervezni „Rákóczi” Tsz-ként, azonban 1958-ban ez is megszűnt. A szövetkezeti együttműködéssel szembeni társadalmi ellenérzéseket, a közös cselekvés nehézségeit jól tükrözi az 1950-es évek végén egymás után alakuló majd megszűnő szövetkezetek sora. A „Rákóczi” Tsz utáni évben az „Új Élet” Mezőgazdasági Termelőség-szövetkezet, majd 1959-ben a „Virágzó Hegyalja” Tsz is megalakult, de a két utóbbit négy évvel később, 1962-ben feloszlatták (DR. BOROS *et al.* 1994, 287). Ezt követően végül a hegyközség jogutódjaként 1969-ben megszervezett szakszövetkezet bizonyult életképesnek, és egészen 1992-ig működött. 1975-ben „Dr Bárfai Szabó Gyula” Mezőgazdasági és Szolgáltató Szövetkezetté szervezték át, (2. sz. táblázat).

Tállyával párhuzamosan Tarcalon is létrejöttek az 1940-es évek második felében az első szövetkezetek. 1948 szeptemberében alakult egy II. típusba tartozó, átlagosztású termelőség-szövetkezet 45 taggal, 276 katasztrális hold szántó és 2 katasztrális hold gyümölcsös bevonásával, valamint 4 tag alapításával egy közösen termelő, III. típusba tartozó csoport 10 katasztrális

hold szántó művelésére (BARTHA 1970, 69). A „Tokaj-hegyaljai Mezőgazdasági Termelőség-szövetkezet Tarcalon” a szőlőültetvényekkel rendelkező termelőket összefogó szakcsoporti ágazattal együtt 1960-ban alakult meg Tarcalonon. A szakcsoport részben érdekképviseleti szervezatként működött – lebonyolította a tagok által megtermelt szőlő értékesítését a borkombinát felé és részt vett a vele folytatott ártárgyalásokon, a szőlőárak megállapításánál –, részben a termelés és feldolgozás folyamataihoz biztosította a tárgyi, technológiai, szakmai feltételeket és ismereteket.

A szövetkezetekbe belépő tagok kötelesek voltak földjüket és vagyonukat használatba átadni, részt venni a közös munkában és a közösség szervezeti életében. Egyedül a háztájinak nevezett földterület maradhatott a tagok tényleges tulajdonában. A szőlőültetvények kis területe számos esetben lehetővé tette, hogy azok háztáji kisüzemek maradjanak és a tulajdonosok számára ne váljon kötelezővé a szövetkezeti tagság. A cél a termelékenység és a gazdaság jövedelmezőségének növelése, valamint a tagok jövedelmének biztosításával a közös gazdaság fejlesztésében való érdekeltté tétel volt, amellyel az ipari és mezőgazdasági munka, illetve a város és falu közötti különbségek megszüntetését kívánták megvalósítani.¹⁸

A szövetkezetek két egyszerűbb felépítésű, 20. századi típusa a szakszövetkezet és a pinceszövetkezet. A szakszövetkezet jellemzője volt, hogy olyan területeken hozták létre, ahol a nagyüzemi termelés nem valósítható meg, legfőképp a kedvezőtlen természeti viszonyok miatt (SIMON 2001, 32). A pinceszövetkezet ugyanakkor a bor feldolgozására, tárolására és értékesítésére szerveződött. Tokaj-Hegyalján főként ez a két szövetkezeti típus terjedt el. A szakszövetkezet – vagy ahogy gyakran nevezték, szakcsoport – bonyolította le a tagjai által megtermelt szőlő értékesítését a borkombináttal, részt vett az ártárgyalásokon, a szőlőárak megállapításánál, segítette a termelőeszközökhöz, anyagokhoz és növényvédő szerekhez való hozzáférést. A szakcsoport-hoz való tartozás nem volt kötelező, erre csak lehetőséget adott. Mint minden szövetkezet egyedi, nem kollektív javakkal, például kedvezményekkel,¹⁹ útpítések finanszírozásával és egyéb szolgáltatások biztosításával is igyekezett minél több tagot megnyerni. A szakszövetkezetek céljuk szerint segítették, szervezték és fejlesztették a tagok egyéni, családi szőlő- és gyümölcsstermesztő

15 A tállyai földművelésszövetkezet versenyre hívja ki... A Zempléni Népújságban megjelenő cikket pár héttel később egy újabb tudósítás követte, amely már 40 katasztrális holdról ad számot. In: Tömegesen jelentkeznek a földmunkások.

16 *Zempléni Népújság*, 1949.

17 A tállyai termelőség-szövetkezet működési engedélye: ZI. XXIV/2 2145/1949.

18 A hercegkúti „Remény” Mezőgazdasági Termelőség-szövetkezet alapszabálya.

19 Ilyen kedvezmény volt a nagyüzemi felárból való visszajuttatás 10%-a.

2. sz. táblázat: Szövetkezeti törekvések Tarcalon és Tállyán a 20. század első felében. Forrás: BARTHA 1970; PÁL 1975; B.-A.-Z. Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely. * Az alapításuk dokumentumai nem maradtak fenn, a törvényi rendelkezések és a levéltári forrásokban a szövetkezetre való utalás bizonyítja létrehozásukat. ** Zl. XXIV/2. 2145/1949.

Table 2. Cooperative attempts at Tarcala and Tállya in the first half of the 20th century. Source: Dr. Bartha 1970; Dr. Pál 1975; B.-A.-Z. County Archive, Sátoraljaújhely. *The founding documents did not survive, but statutory provisions and references to cooperatives in archive sources prove their establishment. ** Zl. XXIV/2. 2145/1949.

Szövetkezet neve / Name of the cooperatives	Alapítás (átalakulás) éve Year of establishment (or transformation)	Megszűnés éve Year of cessation
Tarcali Hitelszövetkezet	1901	1943
Tarcali Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet	1904	1943
Tállyai Hangya Szövetkezet	1916	1928
Tállyai Hitelszövetkezet	1923	1944
Tállyai és Tarcali Földművesszövetkezet*	1945 ?	n.a.
Tállyai Földművesszövetkezet „Táncsics” termelőség-szövetkezeti csoportja**	1946	n.a.
Tarcali Földművesszövetkezet II. típusú termelőség-szövetkezeti csoportja	1948	n.a.
„Vorosilov” Termelőség-szövetkezet, Tállya	1950	1956
„Rákóczi” Termelőség-szövetkezet, Tállya	1957	1958
„Új Élet” Mezőgazdasági Termelőség-szövetkezet, Tállya	1958	1962
„Virágzó Hegyalja” Termelőség-szövetkezet, Tállya	1959	1962

tevékenységét. Emellett pozitív ösztönzők, illetve – „árulkapcsolással” – kulturális szórakozási, művelődési lehetőségek sorát teremtették meg a tagok számára. Ez az eljárás a szocializmus idején a teljes gazdasági szférában érvényesült.

Az 1950–60-as években a szőlőtermesztő állami gazdaságokkal, illetve a Tokajhegyaljai Borforgalmi Vállalattal, majd 1971 után az ezek egyesüléséből létrejövő Tokaj-hegyaljai Állami Gazdasági Borkombináttal álltak gazdasági kapcsolatban. Az ehhez hasonló nagy gazdasági szervezetek, mint állami felvásárlók biztosították a megélhetést a termelők számára a szövetkezetekkel együtt. A szakszövetkezetek tehát lényegében a kisüzemi illetve háztáji termelést integrálták a nagyüzemi keretek között (SIMÓ 1983; IHRIG 1937; JUHÁSZ 1988). Az egyéni, családi gazdaságok termelték meg továbbra is a szőlőt, és a termék értékesítésében illetve feldolgozásában segített a szakszövetkezet. Azáltal, hogy a szőlőültetvények egy része egyéni kezelésben maradt, a mezőgazdasági kisüzemek „csak a nagyüzemekkel szimbiózisban termelhetek eredményesen.” (HARCSEA–KOVÁCH 1996, 104)

Az előző időszak szövetkezeteivel szemben még egy lényeges különbséget ki kell emelni. A század eleji egyesületek és szövetkezetek különböző nagyságú földbirtokokkal rendelkező termelőket tömörítettek. Általános jellemzőjük volt, hogy a szervezeten belüli

hierarchia a társadalmi hierarchiát is tükrözte, és vezetői a nagybirtokosok közül kerültek ki. Ez a szocializmus ideájával ellentétes struktúra teljes mértékben eltűnt az új szervezetekben. Azonos jogok és kötelezettségek fogalmazódtak meg célként, amely azonban épp a szervezetek mérete miatt kevésbé tudott érvényesülni. Az egyes tagok által befektetett munka és idő, illetve az elérhető nyereség nem állt arányban egymással.

A SZÖVETKEZETEK HARMADIK KORSZAKA: A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI ÉVEK

A rendszerváltás ismét a társadalom és a gazdaság teljes átalakulását indította el. A gazdaságban a termelés és értékesítés új piaci alapokra helyezése a korábbi gazdasági szervezetekben is változásokat eredményezett. Új gazdasági társaságok sora keletkezett, a régiek megszűnésével vagy átalakításával párhuzamosan. Ezek a folyamatok a szövetkezeteket is új alapokra helyezték. A mezőgazdasági tulajdonviszonyok átrajzolódása jelentős következményeket vont maga után. Magánkézbe került a termőföld és a termelőeszközök jelentős része, és ismét kisbirtokok sora keletkezett, amelyeket a szocializmus a szövetkezetek életre hívásával igyekezett

„működőképessé” tenni. A rendszerváltással azonban a társadalmi szerkezet ismét átrétegződött, amit gyakran „az értékrend és a kollektív identitás zavarai és a politikai instabilitás terhelt.” (HARCSA *et al.* 1994, 15)

Országos viszonylatban 300–400 árutermelő, palackozott borokat forgalmazó szőlőbirtokkal egyetemben sok 2–3 hektáros kisbirtok jött létre (Alkonyi I. s. d. 9–10). Főleg a kezdeti időszakban, az új, főként külföldi tőkével alapított nagybirtokok és a borkombinát utódja, a Tokaj Kereskedőház Rt. szimbiotikus kapcsolatban működött a kisbirtokokkal.

A rendszerváltással egy hosszas, képlékeny, átmeneti periódus, a szövetkezetek harmadik időszaka vette kezdetét. A kollektív cselekvést pozitívan értelmező termelők két alternatíva közül választhattak a szövetkezeti együttműködéssel kapcsolatban. A privatizációt követően egyszerre jelentkezett a régi szövetkezetek fenntartásának, illetve újak létrehozásának igénye, a magántulajdonba került eszközökre építve (3. sz. táblázat). Az 1990-es évek elején az új jogi keretek között a régi szervezeteket ismét bejegyeztették a cégbíróságokon, új alapszabállyal és a tagok névsorával. Így folytatta tovább működését például a tállyai, tarcali, hercegkúti és bodrogkeresztúri szövetkezet is. A tagság önkéntessé vált és a szövetkezetek tagjai szabadon dönthettek a maradás vagy a kiválás mellett. A gazdasági lehetőségeket kevésbé feltérképező tagok gyakran a korábbi keretek közötti gazdasági tevékenységet választották. Ezek a szövetkezetek viszonylagosan hosszú időszak elteltével, átlagosan 15 évi működés után szűntek meg.

Velük párhuzamosan, a borkombinát első privatizációjával újabb szövetkezetek jelentek meg. A borkombinát anyagi eszközeinek, pincéinek, feldolgozáshoz szükséges eszközeinek illetve a régi szövetkezetekből kilépett tagok vagyonának apportálásával 1992 és 1993 között 19 pinceszövetkezetet alapítottak Hegyalján, kiváltva a megszűnt termelőszövetkezeteket és szak-szövetkezeteket. Ugyanakkor a pinceszövetkezetek is egy kritikus időszakban, állami beavatkozás által jöttek létre a tárolási, feldolgozási és értékesítési nehézségekre adott válaszlépésként. Átlagosan 10 éves működés után megszűntek és közülük ma már csak néhány folytatja működését. Megemlíthető ezek között az erdőbényei és a bodrogkeresztúri pinceszövetkezetet. A legtöbb ekkor alapított szervezet megszűnését a Borkombinát utódjának, a Tokaj-Kereskedőház Rt.-nek a pinceszövetkezetekből történő kivonulása gyorsította fel. Gyakran még megerősödésük előtt került erre sor, amelynek következtében működésüképtelenné váltak:

Kivonul, de a bevitt apport képezi a szövetkezet vagyonának egy részét, ezt ő eladja a szövetkezeti tagoknak. Fizessék meg

*magyarul a pincét meg a tárolóteret. De ekkor kiderült, hogy erre már nem hajlandó senki beadni a pénzt. Ráadásul leszűretelte a termést, feldolgozta saját költségén, bevitte ebbe a közös pincébe és akkor még tőle követeltek pénzt. Tehát nem kapott a szőlőjéért 1 Ft-ot sem, de a pince megvételeért, meg a bor kezeléséért, meg esetleges palackozásért stb. viszont össze kellett volna adni a pénzt, amiből tudják ezeket a folyamatokat finanszírozni. Ehhez meg nem voltak hozzá szokva az emberek. Ahhoz voltak hozzá szokva, hogy beadták a szőlőtermést és másnap vagy 1 hét múlva felvette érte a pénzt. Ilyen körülmények között hát elég naiv gondolat volt, hogy majd ezt meg fogják érteni az emberek egyik napról a másikra.*²⁰

Az állami, illetve volt nagyvállalatok támogatásával alapított szervezetek mellett a termelők körében egyre általánosabbá vált a szövetkezetek alapításának önálló kezdeményezése, amelyre az első példák az 1990-es évek második felétől kezdődően említhetők meg. Az önként szerveződő szövetkezetek jelenségének megerősödéséhez azonban még el kellett telnie néhány évnek, és majd csak az ezredfordulót követően vált általánosan elterjedté a magángazdaságok körében. A tagok főként a kiválással megszerzett, illetve a privatizáció során kapott gazdasági tőkét fektették az alapításba. További jellemzőjük volt, hogy gyakran párhuzamosan szerveződtek a pince-szövetkezetekkel. Az alakuló szervezetekkel szemben bizalmatlan gazdák olyan szövetkezetek létrehozására törekedtek, amelyek nagyobb biztonságot adtak azért, hogy erősebb bizalmi, szolidaritási kötelek között szervezték meg azokat.

A szövetkezetek azonban olyan problémákkal és gazdasági jelenségekkel kerültek szembe, amelyek tekintetében nem rendelkeztek megoldási stratégiákkal. Az 1992-től meginduló privatizáció és kárpótlás folyamata a gazdasági szerkezet radikális átalakulásával járt. Az igénylőknek kiosztott földterületek gyakran drasztikusan lecsökkentették a szövetkezetek gazdálkodási területét. Ennek következtében számos szövetkezetet felszámoltak. Az átalakult és ismét bejegyzett szövetkezeteknek ugyanakkor nemcsak a művelési területek csökkenésével, szétaprózódásával kellett szembenéznük. Ahogy az új termelőknek és a nagyvállalatoknak, úgy a szövetkezeteknek is komoly kihívást jelentett a piac visszaesése és az állami támogatások megszűnése. Gyakorivá váltak a kifizetetlen szőlőfelvásárlások, megtorpant a készleten levő bor forgalma, ami nagy veszteségeket generált. Azok a szövetkezetek, amelyek elég erősek tudtak maradni a privatizáció után is, képesek voltak áthidalni a nehézségeket és tovább folytatni, illetve idővel ismét nyereségesé tenni működésüket. Erre jó

20 FM040409Tc, 2004.

3. sz. táblázat: A rendszerváltást követően átszervezett vagy alapított szövetkezetek Tokaj-Hegyalján. Forrás: www.e-ceggyezek.hu
 Table 3. Restructured or newly founded cooperatives after the change of the regime in Tokaj-Hegyalja. Source: www.e-ceggyezek.hu

Szövetkezet neve/ Name of the cooperatives	Alapítás (átalakulás) éve Year of establishment (or transformation)	Megszűnés éve Year of cessation
Tokajhegyaljai Mezőgazdasági Termelőszövetkezet Tarcal	1960 (1990)	2001
Dr. Bártfai Szabó Gyula Mezőgazdasági és Szolgáltató Szövetkezet Tállya	1969 (1990)	2001
Hercegekúti Mezőgazdasági Szövetkezet (korábban „Remény” Mezőgazdasági Szövetkezet)	1970 (1990)	2010
„Béke” Pinceszövetkezet Bodrogkeresztúr	1970 (1990)	2007
„Arany Furmint” Szőlőtermesztő és Feldolgozó Ipari, Kereskedelmi és Szolgáltató Szövetkezet Erdőbénye	1992	
ABAVIN Pinceszövetkezet Abaújszántó	1992	2012
Bodrogkeresztúri Pinceszövetkezet	1992	
Mádi Szőlőtermelők Pinceszövetkezte	1992	1999
Tállyai Kistermelői Pinceszövetkezet	1992	2003
Tolcsvai Kertészeti és Borászati Pinceszövetkezet	1992	2003
„Vitis” Termelő Szolgáltató és Kereskedő Szövetkezet	1992	1999
REX-VIN Pinceszövetkezet	1992	2011
Szegi Szőlőtermelők Pinceszövetkezte	1992	2010
Erdőbénye Pinceszövetkezet	1992	
Olaszliszkai Szőlőtermelők Pinceszövetkezte	1992	1995
Tokaji Bortermelők Pinceszövetkezte	1992	2002
Tokaji Bor Termelő és Értékesítő Pinceszövetkezet	1992	2011
„Hegyalja Kapuja” Mezőgazdasági Termelő és Értékesítő Szövetkezet	1992	2000
Tokajhegyaljai Pinceszövetkezet Tarcal	1993	1998
92 „Nektár” Borértékesítő és Pinceszövetkezet	1993	1995
Sárospataki Pinceszövetkezet	1993	2000
Hercegekúti Értékesítő Pinceszövetkezet	1993	1999
Tokaji Raritás Pinceszövetkezet	1993	2002
Tarcali Gazdák Szövetkezte	1994	2003
Hercegekúti Beszerző és Értékesítő Szövetkezet	2000	2006
Hercegekúti Szolgáltató és Értékesítő Szövetkezet	2000	2006
Tokaj-hegyaljai Szőlősgazdák Termelési, Szolgáltató és Kereskedelmi Szövetkezte Mezőzombor	2000	2011
Hercegekúti Szőlő-Gyümölcs Felvásárló és Értékesítő Gazdaszövetkezet	2000	2006
Tokaj-Hegyaljai Szőlő és Bor Beszerzési és Értékesítési Szövetkezet	2000	2011
Tállyai Szőlészeti, Borászati Felvásárló, Értékesítő és Szolgáltató Szövetkezet	2001	2010
Első Tokaj-hegyaljai Borkultúra Termelő, Értékesítő és Szolgáltató Pinceszövetkezet 2000 Rátka	2001	2011
Tokaj Aranya Regionális Termékértékesítő Szövetkezet	2001	
Tokaj-Tállya Borbarátok Termeltető és Értékesítő Szövetkezet	2003	

példa a Hercegkúti Mezőgazdasági Szövetkezet (HÖGYE 1998, 133–140). Ehhez elengedhetlenné vált, hogy a piacgazdasági körülményekre reflektálva működésüket új alapokra helyezték.

A rendszerváltás után a szövetkezetek működésében több változás is történt. A szocializmus idején létrejött gazdasági szervezetekre még jellemző volt, hogy árukapcsolással pozitív ösztönzők, kulturális javak is bevonásra kerültek a gazdasági működésbe. Az új szervezetek ezeket leépítették, és csak arra törekedtek, hogy a tagok közös gazdasági érdekeit racionalizálják. A tagok közötti kapcsolatok kizárólag a gazdasági együttműködésre redukálódtak. Azonban az is nyilvánvaló, ahogy azt Mancur Olson is kifejtette, hogy „ha egy szervezet tevékenysége kimerül abban, hogy egy kollektív jószág megszerzéséért lobbizzon valamilyen nagy csoport számára, akkor ez a szervezet nem képes jutalmakat és pozitív szelektív ösztönzőket felkínálni potenciális tagjainak.” (OLSON 1997, 165) A csoport tagjai számára pozitív értéket képviselő ösztönzők csökkenése épp ezért gyakran akadályozza a szervezet növekedését.

ALTERNATÍVÁK A GAZDÁLKODÁSBAN: EGYÉNI VAGY KOLLEKTÍV CSELEKVÉS

Tokaj-Hegyalján az elmúlt 150 év gazdasági, társadalmi változásai során meghatározó szerephez jutottak a szövetkezetek. Célkitűzéseik szerint a termelés, fogyasztás, értékesítés sokszereplős területeit törekedtek összefogni, és képviselni a tagok azonos egyéni érdekeit. A rendszerváltást követően új tendenciák jelentek meg a gazdaság újrastrukturálásában. A termelők számára az egyik legnagyobb változást a függetlenség érzése jelentette. Lehetővé vált a szőlőtermesztés és borkészítés szövetkezeti együttműködés nélkül, nemcsak háztáji, vagy a borkombinát tulajdonában levő üzemek birtokain, hanem nagyobb, saját tulajdonban vagy kezelésben álló ültetvényeken. A gazdáknak lehetőségük nyílt arra, amire ötven éve nem volt alkalmuk: szuverén gazdaságokat hozni létre. A szövetkezetekből kilépő tagokat a saját tulajdon birtoklásának tudata motiválta. A kisüzemek egy része miközben nagy felvásárlók számára értékesítette a megtermelt szőlőt, igyekezett a piaci lehetőségek feltérképezésével önálló gazdaságot, magánborászatot kiépíteni, kilépve az őstermelői körből.

A társadalmi és gazdasági szinten egyaránt jelentős változásokat hozó évek ugyanakkor számos nehézséggel is jártak. A vállalati és szövetkezeti leépítésekkel párhuzamosan megnőtt a munkanélküli réteg, amely főleg

egy-egy vidéki régiókban a 30%-ot is elérte (HARCSA–KOVÁCH 1996, 105). A termelők egy része számára a súlyos munkanélküliséggel terhelt helyzetből a mezőgazdasági termelésben való önfoglalkoztatás jelentette a kiutat. A privatizáció során visszakapott illetve a már meglévő családi földterületen önálló gazdasági tevékenységbe kezdtek (1. sz. interjú). Az önálló vállalkozást indító borászok a nagybirtokostól és felvásárlóktól elszakadva kiszélesítették működési körüket. Ma már a szőlőültetvényeken megtermelt szőlő egyéni feldolgozására törekednek. A bort saját, újonnan kiépített vagy kibővített pincékben tárolják, és maguk keresik meg az értékesítési csatornákat. E folyamatnak már 1989–90 körül tapasztalhatóak voltak az előjelei, az újabb tárolóhelyek kialakításának igényében. Tarcalon ennek eredményeként épült ki a Bodrogkeresztúrra vezető utat jobbról szegélyező löszfal mentén, a korábban a borkombinát tulajdonában levő területen egy új pincesor. Az 1990-es évek elején indult meg az új pincék kiépítése, s mostanra 15–16 új pince sorakozik egymás mellett.

Gazdasági cselekvésük gyökerei a szocialista időszak második gazdasághoz nyúlnak vissza. Mai jelenlétük az abból kinövő magánkezdeményezés mértékét mutatja. A folyamatban azonban nemcsak kényszervállalkozási törekvés látható. Sokkal inkább egy, a szocializmus idején megszakadt, vagy látenszen tovább élő folyamat felelősödése ismerhető fel, amely a szakszövetkezetekkel lényegében fenn tudott maradni, majd az 1970-es évektől enyhülő politikai vezetés időszakától erősödére is lehetősége nyílt.

A vállalkozásba kezdő réteg azonban csak töredéke a rendszerváltást követően szőlőültetvényhez jutott családoknak. Jelentős részüknél a szőlőtermesztés továbbra is második gazdaság maradt. Ezen társadalmi csoport esetében mutatkozik meg leginkább a közös érdek, a nagy felvásárlókkal szemben a szőlő- és borértékesítés során közös képviselet felállításában. Gazdasági mentalitásukat ugyanakkor egyfajta passzivitás jellemezte.

Szabó Piroska Nagyrákoson a mezőgazdasági termelők rendszerváltás utáni gazdasági attitűdjeit vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy bár a rendszerváltás pozitív várakozással töltötte el a kisvállalkozók vagy az ebbe belevágni szándékozók nagy részét, sok gazda viselkedésében – akik saját maguk vagy szüleik mind a három, vagy legalább két gazdasági változás²¹ idején már rendelkeztek földdel – a bekövetkező drasztikus események hatására gazdasági cselekvéseikben sokkal

21 Ezek az 1945 utáni földosztás, a 1960-as évek szövetkezetesítései, valamint az 1990 utáni rendszerváltást követő események, amelyek az emberek életére jelentős hatással voltak (LAKI–SZALAI 2004, 17).

inkább az elbizonytalanodás és a kivárára építés vált jellemzővé (SZABÓ 2005). Ahogy a vállalkozás elindítása is aktivitást kívánt a termelőktől, hasonlóan egy társas együttműködés is ezt igényelte, így a bizonytalanság és kivárára itt is éreztette hatását.

A hegyaljai borászat szereplőinek a gazdasági és politikai helyzetre adott válasza azonban korántsem értelmezhető teljes mértékben ebben a kontextusban. Az egyéni és kollektív cselekvés gazdaságban betöltött szerepét számos kulturális és társadalmi tényező, illetve a történelmi események, az egyének kollektív emlékezete is befolyásolja. Az átélt pozitív vagy negatív élményeken átszűrve értelmezik a jelenlegi gazdasági helyzetet és lehetőségeket.

A szövetkezeti együttműködés egy lehetséges alternatívaként jelent meg előttük, amely azonban negatív benyomásokkal volt terhelt immár nemcsak a szocializmus, hanem a rendszerváltást követően alapított szervezetek kevésbé hatékony működése miatt is.

TÁRSADALMI, GAZDASÁGI ÉS KULTURÁLIS VÁLTOZÁSOK

Míg a 20. század eleji szövetkezeti együttműködések – alulról szervezettségükből következően – több-kevesebb eredménnyel segítették az egyes tagok gazdasági tevékenységét, a világháború utáni szövetkezetek esetében már teljesen más folyamatok játszódtak le. Az első szövetkezetek vezetői a községek nemesei, befolyásos gazdái sorából kerültek ki, az ő felvilágosító, ismeretterjesztő tevékenységük ösztönözte a kisebb gazdákat a belépésre. Azonban minden esetben azon termelőket vonták be a szövetkezet, akik már hosszú ideje folyamatosan működtették gazdaságukat, és annak megsegítése volt a céljuk. A világháborút követően ez a folyamat jelentősen megváltozott. Bár a politikai rendszer a földhöz jutott, ismeretek, tapasztalatok nélküli társadalmi réteg megsegítéséért értelmezte a földművesszövetkezetek megalapítását, azokat már nem az alulról szervezettség, a tagok belső motivációja hívta életre. Az első években a településeken levő korábbi szövetkezetek beolvasztása még részben biztonságérzetet nyújtott. Azonban az új tagok a földek megműveléséhez nem rendelkeztek ismeretekkel és eszközökkel, így a kapott föld és eszközök sem garantálták azok működtetésének sikerességét, hiszen itt már nemcsak a földművelési tapasztalat hiányzott, hanem a szervezetek irányításának és a közösség összetartásának tudata vagy legalábbis ismerete is, akárcsak a tőke vagy az együttes tevékenység pozitív eredményének hite.

A szocialista együttműködés ideológiája azonban fokozatosan mégis összefogásra bírta a települések gazdáit, és az állam által felügyelt földműves szövetkezetek vezetése alatt már létrejöttek az első tényleges, szocialista szövetkezetek. Az önállóság azonban egyáltalán nem volt biztosított, sőt, az új földtulajdonosok által bevitt kis parcellák is gyakran a települések határában szét-szórta helyezkedtek el, csökkentve a közös gazdálkodás lehetőségét. Bár a tagosításokkal részben igyekezett az állam ezeket a nehézségeket orvosolni, valójában újabb ellentéteket szült a község lakói között.

Az 1950-es évek zivataros időszaka után azonban az évtized végétől, az 1960-as évektől kezdődően mégis éltre keltek azok a szervezetek, amelyek már közel fél évtizeden keresztül meghatározták a települések életét. Ezen időszak alatt drasztikus hatást gyakoroltak a községek gazdasági, társadalmi, kulturális berendezkedésére. Átalakult a földművelés, számos, korábban termesztett növény eltűnt, míg helyüket mások vették át. Megindult egy erőteljes gépesítés, és az egyre nagyobb hatékonyságú gépek mind nagyobb egybefüggő földterületeket követeltek meg a hatékony kihasználás érdekében. A korábban családi munkamegosztásra, együttműködésre épülő gazdaságok is megszűntek, vagy legalábbis kizárólag a háztáji gazdaságra korlátozódtak. A szövetkezeteken belül a tagok már nem minden munkafolyamatot ismertek és végeztek, tevékenységük egyre inkább bizonyos területekre specializálódott. És mindezekben túlmenően, a szövetkezetek egyre hatékonyabbá váló szervezeti felépítése révén, vezetőik egyre nagyobb társadalmi szerepre tettek szert a községek életében, mindinkább meghatározó alakjaivá váltak. Ezt bizonyítja, hogy számos településen a korábbi tsz-vezető a helyi politikai élet irányítója lett a rendszerváltást követően.

Az 1990-es években a szövetkezetekbe belépő tagok vagy örökösök végre ismét dönthettek arról, hogyan akarnak gazdasági tevékenységet folytatni. Ismét tulajdonosai lettek korábbi birtokaiknak, és újra önállóan rendelkezettek nemcsak a földdel, hanem annak hasznosításával, megművelésével, annak mikéntjével, vagy akár idejével is. Azonban ahhoz, hogy az egyes, ismét szuverén gazdasági szereplők mégis a kollektív cselekvés mellett döntsenek, szembe kellett nézniük az előző korszak negatív tudatával. Erősen determinálták a termelők gazdasági attitűdjeit nemcsak a nehéz gazdasági körülmények, hanem a csoportok inkoherens jellemzői és a szocializmus negatív tapasztalatai is:

[...] szövetkezeti formák működtek, itt is volt szülőtermesztő szakcsoport. Aztán ezek valamilyen oknál fogva megszűntek. Általában rossz szájízszel szűntek meg, ezért ódzkodnak most

ezeztől a szövetkezesektől. Ezek úgy működtek, mint amik most az elképzelésekben is vannak. De akkor senki sem gondolt abba, hogy azért mégis helyel-közszel jól működött. Most, mire rájöttek, [...] már a kutyát nem érdekli. 20-30-80, meg 100 termelő tartozott bele. A termés egy részét feldolgozta magának a szakcsoport, lerakták pincébe, nagy részét értékesítették szőlőbogyóként, akkor még a Tokaj-hegyaljai Államgazdasági Borkombinátnak. Akkor még közösen szedték le, vitték, beadták nekik, egy részét feldolgozták, bent volt a pincében a pénz. Tehát maga a pince értéket képviselt a bordóktól a borig.

Gyakorlatilag ez megszűnt, mert nem jó ez, mert kommunista elv, meg szocialista elv, meg mit tudom én mi volt, csak jó nem. Szévtérték és ezek mind, 99%-ban rossz szájízzel szűntek meg. Nem érdekel most már senkit.²²

A korábbi együttműködést jellemző szokások és az egyéni cselekvési lehetőségek hiánya negatív emlékeket, illetve gazdasági cselekvési magatartásmintákat hagyott a borászokban.²³ A kialakult érzelmi és ideológiai attitűd ma is determinálja a kollektív cselekvést:

Hát, egyedül nem lehet csinálni semmit. Elég széthúzás társaság. Nem igazán. Pedig egy közös kell, amiben mindenki egyszerre reklámozza a Tokajit és nem elsősorban a sajátját, és akkor idejön a vendég. De ennek a problémának még fejben van az oka, [...] az elmúlt 50 év, meg az itteni szövetkezési formák meg ilyen dolgok. Hát azért nem lehet igazán rávenni az embereket semmiféle együttműködésre, mert ha megballja, hogy szövetkezés, meg tsz, akkor már menekül is el. Nem hogy termékértékesítés, meg közösen. Elmenekülnek még a környékről is, ha ezt meghallják.²⁴

A termelők szavaiból mintha visszacsengne a szövetkezetek alapításakor gyakran elhangzott kérdés, miért is nem akarják a gazdák, mikor az számos előnyt hordoz magában számukra. Ezt a jelenséget a Harcsa–Kovács–Szelényi szerzők által írt *A poszt-szocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban* című tanulmányban úgy értelmezik, hogy az állami és szövetkezeti tulajdon mint negatív tényező az elítélendő és elvetendő ideológia szerepébe került. Az egyének elmentételezéseként az egyéni cselekvést helyezték előtérbe, miközben „a meghatározó ideológia az volt, hogy az állami és szövetkezeti szektornak lényegében el kellett tűnnie...” (HARCSA *et al.* 1994, 27)

A termelők egy része ebből adódóan nem fogadta pozitívan az 1990-es évek után ismételen felülről irányított szövetkezetek alakítását sem. A korábbi gazdasági

kapcsolati rendszer megszűnése mellett ugyanakkor szerepet játszott a tagok szemléletmódja, az anyagi nehézségek, a tőke és szaktudás hiánya egyaránt (1. sz. interjú). Az új szervezetek egyik legfontosabb jellemzője a szocializmus idején életre hívott intézményekkel való szervezeti és társadalmi kapcsolatban, illetve az azzal való szembenállásban fogalmazható meg. Lényegében miközben a szocialista ideológia és annak minden fizikai és szellemi megnyilvánulásának elutasítására törekedtek, valójában az az egyének gazdasági attitűdjében, cselekvési mintáiban jóval erőteljesebben beívódott. Ahhoz tehát, hogy ismét szövetkezeti keretek között működjenek együtt a termelők, mind az előző időszakra, mind a korábbi szövetkezetekre reflektálva, azokkal diszkurzív módon kell megtalálni a megfelelő gazdasági stratégiákat.

A szövetkezeti formában történő összefogás szándéka elsősorban azon szőlőültetvényekkel rendelkező termelők körében jelent meg, akik egyrészt korábban is tagjai voltak a szakszövetkezeteknek, másrészt a rendszerváltást követően önálló vállalkozást indítottak. Több esetben generációk óta szőlőtermesztéssel foglalkoztak, és az 1990-es években adódó lehetőségek között szőlőültetvényük és működési körük folyamatos bővítésével igyekeztek új gazdasági alapokra szert tenni. Ezen társadalmi csoport együttműködésre való törekvése nem egyedülálló.

Korábbi példák mutatják a gazdasági cselekvésben betöltött szerepük jelentőségét. Szabó Ferenc a Csanád megyei Gazdasági Egyesület esetében említette, hogy bár a tagok 70-75%-át a 100 hold alatti parasztbirtokosok alkották, addig a szervezetet a 300-1500 kat. hold földterülettel rendelkező birtokosok irányították (SZABÓ 1971, 461–489). A 19. század végén létrehozott, korábban említett gazdasági szervezetek, társulások, szövetkezetek, egyesületek szintén ezt támasztják alá.

A nem felülről, állami keretek között létrehozott szervezetek esetében gyakran a helyi közösség elismert, befolyással, gazdasági, társadalmi és politikai tőkével illetve szaktudással rendelkező tagjai, gazdái jártak élen azok megalapításában. Elsősorban a nagyüzemi termelés felé orientálódó termelők váltak az egyes szervezetek motorjaivá. Azok a gazdák, akik belevágtak az éppen formálódó, épp ezért kiszámíthatatlan piacgazdasági keretek közötti önálló vállalkozások indításába, rendelkeztek azzal a kezdeményezőkézséggel, amely képes volt a passzív vagy bizonytalan őstermelőket is maguk mellé állítani.

Ugyanakkor nem törekedtek nagy szövetkezetek létrehozására, gyakran akadályozták is annak bővülését. Ez a jelenség épp a szocializmusban működő szövet-

22 SS040710Tc, 2004.

23 „Hivatalosan az önkéntesség volt meghirdetve, de a valóságban több olyan intézkedést is hoztak, amelyekkel a parasztköz szövetkezetekbe lépését kívánták kioroszakolni.” (HARCSA *et al.* 1994, 17)

24 SS040710Tc, 2004.

kezetekben jelentkező negatív tényezők, az Olson által ún. potyautasoknak nevezett gazdasági szereplők miatt alakult ki. Bár az emberek bizonyos csoportjait gyakran fűzik össze közös érdekek, szervezeti összefogásuk akadályokba ütközik egyrészt a tagoknak a működtetéshez szükséges anyagi bázis és időráfordítás, valamint az abból az egyén számára juttatott nyereség aránytalansága miatt. A szövetkezeteknek tehát megoldást kellett találni a szervezeti és stratégiai működésüket hátráltató személyi problémákra.

Vagyis „[...] a közös szándékot szolgáló egyéni áldozatok nyomán keletkező előnyökből a csoport minden egyes tagja részesedik” (OLSON 1987, 44–45), így azok a potyautasok is, akik nem járultak hozzá a közös erőfeszítésekhez. „Érdemes a dolgot a többiekre hagyni, „hadd csinálják ők”, ámde a „többieket” szinte semmi sem ösztönzi arra, hogy bármit is tegyenek a csoport érdekében, így a csoportcselekvés szinte egyáltalán nem jön létre. [...] Nagy létszámú csoportok, még ha racionális egyének alkotják is őket, nem cselekednek csoportérdeküknek megfelelően.” (OLSON 2001, 80)

Tokaj-Hegyalja esetében a közös pinceszövetkezeteknél is minden tag rendelkezett tároló- és feldolgozóhellyel, értékesítési lehetőségekkel. Egyenlő volt az azok által elérhető tagok közötti nyereség is. Tehát „a közös érdekekkel rendelkező nagycsoport tagjaként cselekvő egyén [...] csupán parányi részt kap az előnyökből.” (OLSON 2001, 81) Ez az előny a tagokat arra is ösztönözte, hogy igyekezzenek kizárni „külső”, a korábbi szakszövetkezethez nem tartozó gazdák csatlakozását, épp az elérhető nyereségből való nagyobb részesedés miatt.

Az Olson-paradoxonnak is nevezett jelenség kiküszöbölése tehát fontos tényezővé vált a szövetkezetek alapítói számára. Ezért új pinceszövetkezetek mellett új szervezeteket is alapítottak. A tagok ezzel annak kivédésére törekedtek, hogy kiszűrjék soraikból azokat a tagokat, akik költség és időráfordítás befektetése nélkül igyekeznek megszerezni a szövetkezet által előállított kollektív javakat. Általában egymást jól ismerő közösségek szervezték meg az új szövetkezeteket, amelyekben kevésbé érvényesült a hierarchia, és nagy hangsúlyt kapott az egymás iránti bizalom.

A pinceszövetkezetek után nem sokkal alapított egyik tarcali szövetkezet esetében a tagok szűk körű, zárt csoportot igyekeztek létrehozni, megakadályozva az inaktív tagok kizárását. Hasonlóképp hoztak létre Hercegkúton is új szövetkezetet, amelyet így jellemezett egy tarcali borász:

[...] Tehát 1-2 évi működés után mind megszűnt [ti. a borkombinát tulajdonából létrehozott pinceszövetkezetek], kivéve

egyét, de az nem is volt igazán pinceszövetkezet, mert az úgy jött létre, hogy nem 360 szerencsétlen ember hozta létre, hanem a szövetkezet alapításához 10 főre volt szükség. Összeállt 4 kollega, beléptették a feleségeket meg a gyerekeket, és mindjárt megvolt a 10 tag. Na az működik ma is. Na de azoknak pénzük volt. Meg ők tudták, hogy mit kell csinálni. Ők már eleve azért alapították a szövetkezetet, mert tudták, ide még nyomni kell évekig keményen be a pénzt, aztán majd egyszer visszajön. De hát ezt a kisember nem merte megcsinálni.²⁵

A rendszerváltás utáni bizonytalan, kiforratlan gazdasági és politikai időszak, a teljes gazdasági, társadalmi és politikai környezet bonyolult struktúraváltása minden gazdasági szereplő számára kihívást jelentett. A kisüzemeknek és a szövetkezeteknek szembe kellett nézniük a termelés, feldolgozás és értékesítés területén jelentkező új elvárásokkal. Nehezítette mindezt a piaci körülményekre reflektálni képes szaktudás hiánya, valamint a tagok közötti kommunikációs és stratégiai problémák.

Ahogy az egyéni gazdaságok, úgy a szövetkezeti együttműködés kialakulását és erősödését is nehezítette a befektetni szükséges, azonban hosszú idő után megtérülő anyagi ráfordítások magas aránya. Mindez az 1990-es években a folyamatos változások, átalakulások állandó jelenlétével volt terhes a mindennapokban. Ezen belső és külső tényezők együttes hatásának következményeire hozhatók fel példaként az 1990-es évek elején alapított pinceszövetkezetek.

A borkombinát átalakulásával, privatizációjával és feldarabolásával az apportként bevitt eszközökre építve megszervezett pinceszövetkezetek hamarosan újabb nehézséggel találták szemben magukat. A Kereskedőház az átadott eszközöket, pincéket, tárolóhelyeket és eszközöket felajánlotta megvásárlásra, amely újabb költségekkel járt a tagokra nézve. Ez az anyagi befektetés azonban a bizonytalan piaci körülmények között jóval nehezebben valósulhatott meg.

Az egyének egymás iránti bizalmatlansága, „a hagyjuk a másikra” szemlélet, másrészt a befektetések hosszú és épp ezért kockázatot jelentő megtérülési ideje csökkent a szervezetek integritását. A pinceszövetkezetek esetében gondolkodásmódjukban nagyon is heterogén, ebből kifolyólag egymás iránt bizalmatlan egyének kényszerültek együttműködésre. Ahhoz, hogy egy csoport hatékonyan tudjon cselekedni, tagjai között léteznie kell a belső szolidaritásnak és meg kell szerveződnie. Ezt mutatják a pinceszövetkezetek megalapítását követően, azzal párhuzamosan létrehozott új szövetkezetek is.

25 FM040409Tc, 2004. (Megjegyzés: az interjú idején még sikeresen működő szövetkezet azóta szintén megszűnt.)

A hercegkúti szövetkezet példája emellett felhívja a figyelmet a belső szolidaritás, az integráció szerepére is.

Amennyiben ezeket a belső nehézségeket áthidalta, gazdasági cselekvését a külső tényezők felé kell fordítania. Igazodniuk kell más gazdasági szereplők cselekvéseihez, és magához a piachoz. Annak változásaira reflektálva kell kialakítaniuk működési, termelési stratégiájukat.

Annak ellenére, hogy a szövetkezetek megreformálták szervezeti felépítésüket, működésüket, illetve korlátozták a kollektív javakat előállító és azt élvező tagok számát, a megszűnések továbbra is magas aránya további külső és belső tényezők létére utal, amelyek a szervezetek tevékenységét és hatékonyságát hátráltatják. Az 1990-es években alapított régi vagy új szövetkezetek szinte mindegyike megszűnt felszámolással vagy végelszámolással az ezredfordulóra.

A SZÖVETKEZETEK NEGYEDIK KORSZAKA: AZ EZREDFORDULÓ

A szövetkezés lehetőséget jelent a kisüzemek gazdasági fenntartásához. Segíti működésüket, ahogy Európa számos országában szervezi a kisebb szőlőgazdaságokat. Az Európai Unióban 1998-ban a mezőgazdaságban kb. 33 ezer szövetkezeti vállalkozás működött, az összes aktív mezőgazdasági dolgozó kb. 80 százalékát tömörítve (SÜMEGI 2002, 5). A kistermelők számára, akiknek a feldolgozás vagy értékesítés gazdaságilag nem fenntartható, a szövetkezeti együttműködés reális alternatívát jelent. Alátámasztják ezt tudományos vizsgálatok, de megfogalmazódik az igény a termelők és a politika oldaláról is:

Pedig ha azok akkor megmaradtak volna, akkor most nem volna semmi probléma. Azóta csodálatosan vagyonosodhatott volna egy ilyen szakcsoport. A termelőnek meg semmi gondja nem volna, csak megtermelje a termését, gondozza meg leszármazottait, a többi meg a szakcsoport vezetőségének lenne a feladata. Ennyi. Ez ha működne, működne már vagy 30 éve. De hát ugye szétverték, nem meg. Most meg már nincs ember, akit ebbe bele lehetne húzni. Ahol ez jól szűnt meg, mert valami miatt muszáj volt megszűnnie, ott most gyorsan összeálltak, mert látták a lehetőséget. Azt, hogy lehet bármilyen módon értékesíteni, hogy ha együtt vagyunk. Akkor együtt képviseljük, és nagy mennyiséggel piachoz tudunk jutni. Állami meg európai uniós támogatásokat tudunk közösen igénybe venni.²⁶

Ennek az igénynek a materializálódásaként lehet tekinteni az ezredfordulót követő újabb szerveződési tendenciát is. 2000 és 2003 között a szövetkezetek

alapításának újabb hulláma indult meg. Jellemzőjük, hogy már nem a privatizáció által generálódott anyagi és társadalmi tőkére, illetve állami támogatásra építve alakultak, hanem a tagok önerőből szervezték meg azokat. A gazdasági együttműködés ezen újabb hulláma mutatja, hogy megerősödtek a társadalmi, gazdasági kapcsolatok, illetve növekedett a kollektív cselekvés iránti motiváció. Ezzel párhuzamosan csökkent az az érzelmi, ideológiai negatív attitűd, amely a szövetkezetek rendszerváltás utáni évtizedeit jellemezte. A tagok ugyanakkor új pénzforrásokat is be tudtak vonni a megalapítás és fenntartás folyamatába. Gazdasági tevékenységük és versenyképességük erősítését az Európai Unió által adott támogatások, az operatív programokhoz benyújtható pályázatok révén igyekeztek elérni.

Működési, kommunikációs stratégiájukban megjelenik egy új elem: a vállalkozásokhoz, vállalatokhoz hasonlóan gyakran önálló arculat kialakítására törekednek. Ezek között lehet példaként megemlíteni a rátkai Első Tokaj-hegyaljai Borkultúra Termelő, Értékesítő és Szolgáltató Pinceszövetkezetet, amely a tradíciók megőrzését és a minél jobb minőség elérését tűzte ki célul. A pinceszövetkezet a hagyományok elsődlegességét hangsúlyozta: „szövetkezetünk tehát olyan magánszemélyek egyesülése, akik nem a borból akarnak megélni, ezért megengedhetik maguknak az évszázados, manufaktúris technológia betartását.” A szövegből ugyanakkor az is kiderül, hogy elsősorban nem a kistermelőket egyesítette, hanem azokat a termelőket, akik más gazdasági bevételi forrásokkal is rendelkeztek. A hercegkúti szövetkezetek ezzel szemben a település termelői számára kívántak közvetítői, segítő támogatást nyújtani:

„A szövetkezetünk alapszabályában rögzített fő tevékenységi köre a bortermelés. A tokaji zárt borvidéken a Tokaj Kereskedőház Rt-t követően a második legnagyobb szőlőfelvásárlónak számít. Borászati tevékenységünkhez az alapanyagot felvásárlással biztosítjuk, főként a tagok irányított szőlőtermesztési technológia által gondosan művelt magántermelői parcelláiról. A közösségben élő mintegy 800 helyi lakos zöme jövedelmük kiegészítése, megélhetésük biztosítása érdekében szőlőtermeléssel foglalkozik, szinte minden családnak vannak szőlőterületei. Mivel a családok nagy részében található szövetkezeti tag, a vállalkozás fontos feladatának tekinti a helyi lakosok által termelt – megfelelő minőségű – szőlőtermés felvásárlását.²⁷

Alapításukra már egy gazdaságilag, politikailag viszonylag kiforrott időszakban került sor. Azonban az új törekvések, az egyedi arculat és célkitűzések sem

26 SS040710Tc, 2004.

27 Arany Sárfehér Szőlő- és Bortermelők Szövetkezete honlapja: <http://www.aranysarfeher.hu/>

jelentik feltétlen az eredményes működést. Továbbra is általános tendencia, hogy a szervezetek többsége átlagosan 10 éves működés után megszűnik.

Az eltelt két évtized mutatja, hogy újabb és újabb kezdeményezések indulnak a gazdasági együttműködés hatékonyabbá tételéhez illetve megalapozásához. A szervezetek megszűnésének magas aránya ugyanakkor utal arra, hogy a társadalom és a gazdaság még továbbra is instabil. Bár a változások már elkezdődtek, az még nem elég ahhoz, hogy megállapítható legyen egy pozitív gazdasági áramlat elindulása. Az újabb és újabb kezdeményezések mégis ebbe az irányba mutatnak, annak ellenére, hogy a megszűnő szervezetek száma még mindig jelentős.

Tokaj-Hegyalja esetében azonban két lényeges kérdést kell ezzel kapcsolatban megvizsgálni. Egyrészt a borászoknak mint társadalmi csoportnak nyilvánvalóan közös érdeke a termelés és feldolgozás lehetőségeinek javítása, a szőlő- és bor egységes képviselője illetve értékesítése a piacon, az árak alakulásának befolyásolása. Az egyéni érdek, bár megegyezik a csoport érdekével, mégis erősebb hatással bír a belső szolidaritás alacsony intenzitása miatt. Következésképpen gyakran jelentkezik, hogy a szervezetek kis hatékonysággal tudnak cselekedni. A belső kohézió alacsony szintjére a történelmi események, a társadalmi és kulturális jellemzők szolgálnak magyarázatul. Noha a különböző kollektív cselekvési formák mindig jelen voltak Hegyalján, az egyéni cselekvés domináns szerepet játszott. Ez a szocializmus felülről szervezett intézményeivel háttérbe szorult, és a háztáji gazdaságok működtetésében bírt csak szereppel.

A társadalmi és gazdasági változásokkal az addig létező közösségi és együttműködési hálók megszűnésével párhuzamosan a gazdák egyedül találták magukat egy olyan gazdasági környezetben, amelyben az egyéni és csoportérdekek képviselője nem rendelkezett megfelelő reprezentativitással. A korábban közvetítő szerepet betöltő szövetkezeti csoportok eltűnésével a termelők olyan érdekvédelmi szervezetet veszítettek el, amely hátrányosan érintette őket például a felvásárlókkal folytatott ártárgyalásokon. A kistermelők jelentős részének a rendszerváltást követően is a nagy felvásárló piaci szereplőkkel való szimbiotikus kapcsolat jelentette az egyetlen értékesítési lehetőséget.

A rendszerváltás után a függetlenséggel párhuzamosan az egyéni döntés szabadsága is megerősödött. Az egyéni cselekvés, a tulajdonlás a szövetkezetekkel szembeni gazdasági magatartás ellentételezéseként jelent meg. Meghatározó szereppel bírnak dominanciájában a történelmi hagyományok, illetve azok rögzülése az

egyének gazdasági attitűdjében. A tokaji bor egyik jellegzetessége – az egyediség – hasonlóképpen hozzájárul a közös cselekvéssel szemben az egyéni cselekvés előtérbe kerüléséhez, amit a szövetkezetek törekednek arculatuk és működésük során alkalmazni.

A dűlőszelektált borokat hangsúlyozó nemzetközi tendencia szintén erősíti a megkülönböztetésre való törekvést. Mindez ambivalens helyzetet idéz elő a szövetkezeti működésben. A közös cselekvés erre sok esetben nem ad lehetőséget. Kevésbé nyújt mozgásteret az önálló, sajátos jellegzetességek kialakítására. E tényezőnek különösen azért van jelentősége, mert a szövetkezetek alapítói között jelen vannak képzett borászok, akik gyakran a szőlő- és bortermelés teljes vertikumát beépítik gazdasági működésükbe.

Az előző időszak a szervezeteket – a politika által való szervezethez túl – még egy területen negatív jellemzőkkel ruházta fel. A szervezetek mérete, a kizárás és kizárás lehetőségének hiánya megnövelte az Olson által potyautasoknak nevezett tagok számát. Az erőteljes politikai, ideológiai tulajdonság, a gazdák teljességének bevonása mellett ez a jelenség nemcsak a közös érdekek tudatát, hanem az integrációt és a szolidaritást is háttérbe szorította.

Mindez a hatékony közös cselekvést lehetetlenné tette el. Következésképpen a következő időszak szövetkezeteinél is éreztették hatásukat azáltal, hogy a társadalmi kapcsolatok veszítettek erősségükből. A közös fellépés az együttműködésnek egy másik területére tevődött át, amely jóval kevesebb kötöttséggel jár a tagokra nézve. Napjainkban virágkorukat élik az egyesületek, amelyek a szocializmus időszakában háttérbe szorultak.

IRODALOM

ALKONYI László

2001–2002 *Birtokok és borok*. Borbarát.

BARTHA István

1970 *Agrárátalakulás Zemplén vármegyében 1945–1950-ig*. Sátoraljaújhelyi Járási Tanács, Sátoraljaújhely.

Dr. BOROS László–Dr. DOBÁNY Zoltán–HORVÁTH Károly

1994 Tállya gazdasági élete. In Dr. FRISNYÁK Sándor (szerk.): *Tállya*. Tállya. 267–319.

FEYÉR Piroska

1981 *Szőlő és borgazdaságunk történetének alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

GYÓRFI Dénes

2007 A Nagyenyedi Hangya szövetkezeti központ kialakulása, fejlődése, gazdasági, társadalmi jelentősége. In CSETRI Elek–EGYED Ákos–HUNYADI Attila–SOMAI József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Kolozsvár. 141–184.

- HARCSA István–KOVÁCH Imre
1997 Farmerek és mezőgazdasági vállalkozók. In AN-DORKA Rudolf–KOLOSI Tamás–VUKOVICH György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest, 104–134.
- HARCSA István–KOVÁCH Imre–SZELÉNYI Iván
1994 A poszt szocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. *Szociológiai Szemle* 3, 15–43.
- HÓGYE István
1998 *Egy hegyaljai sváb község, Herceggút története*. Herceggút.
- HUNYADI Attila
2007 A különböző szövetkezeti típusok és a szövetkezeti értékrend kialakulása. In CSETRI Elek–EGYED Ákos–HUNYADI Attila–SOMAI József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Kolozsvár. 111–140.
- IHRIG Károly
1937 *A szövetkezetek a közgazdaságban*. Budapest.
- JÁVOR Kata–MOLNÁR Mária–SZABÓ Piroska–SÁRKÁNY Mihály
2000 A falusi társadalom a szocializmus időszakában. In: SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Magyar néprajz*. VIII. *Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 977–1007.
- JUHÁSZ János
1988 *Szövetkezeti modellek a magyar mezőgazdaságban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOVÁCH Imre
1994 A mezőgazdasági privatizáció társadalmi hatásai. In MÉSZÁROS József (szerk.): *Magyarország átalakulóban*. Budapest, Népjóléti Minisztérium.
1995A mezőgazdasági privatizáció és a családi farmok jövője Közép- és Kelet-Európában. *Korunk*, 5, 72–83.
- KOVÁTS Dániel
1986 *Sátoraljaújhely, a 725 éves város*. Sátoraljaújhely.
- LAKI Mihály–SZALAI Júlia
2004 *Vállalkozók vagy polgárok? A nagyvállalkozók gazdasági és társadalmi helyzetének ambivalenciái az ezredforduló Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest.
- MARX, Karl
1978 *A tőke*. I–III. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 2263 p.
- OLSON, Mancur
1987 *Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Gazdasági növekedés, stagnáció és társadalmi korlátok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
2001 A kollektív cselekvés logikája. In LENGYEL György–SZÁNTÓ Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest. 79–99.
- PÁL József
1977 *Az első 558 mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoport engedélyezését és gazdasági támogatását tartalmazó jegyzőkönyvek (1949. jan. 2.–ápr. 30.)*. Szövetkezeti Kutató Intézet (Közlemények 127.) Budapest.
- PAP Miklós
1985 *A tokaji*. Budapest.
- POZBAI Dezsőné
2005 *Bodrogolaszi történetéhez*. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely.
- PRYOR, Frederic, L.
2005 *Economic Systems of Foraging, Agricultural, and Industrial Societies*. Cambridge University Press, Printed in the United States of America.
- ROMSICS Ignác
2010 *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest. 688 p.
- SIMÓ Tibor
1983 *A szőlő-, gyümölcsstermelő szövetkezetek új modelljéről*. Szövetkezeti Kutató Intézet, (Közlemények 173.) Budapest.
- SIMON Sándor
2007 Nyugat-Európa legelterjedtebb szövetkezeti modelljei. In CSETRI Elek–EGYED Ákos–HUNYADI Attila–SOMAI József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Kolozsvár. 317–348.
- SOMAI József
2007 A hitelszövetkezetek jelentősége Erdély gazdaságának alakulásában. In CSETRI Elek–EGYED Ákos–HUNYADI Attila–SOMAI József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Kolozsvár. 223–250.
- SZABÓ Ferenc
1971 Egy megyei gazdasági egyesület, mint a földbirtokosság érdekvédelmi szervezete az ellenforradalmi korszakban. In BÓNIS György–DEGRÉ Alajos (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Budapest. 461–489.
- SZABÓ László
1981 Szövetkezés. In ORTUTAY Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. 5. köt. Magyar Akadémiai Kiadó, Budapest. 579.
- SZABÓ Piroska
2005 Életstratégiák Nagyrákoson. In SCHWARCZ Gyöngyi–SZARVAS Zsuzsa–SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. MTA, Budapest. 285–293.
- SZELÉNYI Iván
1996 A kritikai institucionalizmustól a kapitalizmusok összehasonlító elméletéig – a kelet-európai társadalomtudomány teljesítményét értékelve, esélyeit latolgatva. Levél Kovács János Mátyáshoz. *Közgazdasági Szemle* XLIII, 699–703.
- SZILÁGYI Miklós
2000 Gazdasági társulások, egyesületek, érdekvédelmi szervezetek. In: SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Magyar néprajz*. VIII. *Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 558–584.
- ULIN, Robert C.
1998 Hagyományalkotás és reprezentáció mint kulturális tőke. A délnyugat-francia borászat története. In LENGYEL György–SZÁNTÓ Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest. 217–238.
- VARGA Bálint
2000 Versenystratégiák a magyar borászatban. *Borászati Füzetek* X/2, 11–16.

FOLYÓIRATOK

- A tályai földművesszövetkezet versenyre hívja ki... In: *Zempléni Népújság*, 1948. október 17., 3.
Tömegesen jelentkeznek a földmunkások. In: *Zempléni Népújság*, 1948. október 31. 3.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Zl. VII. 2/f Jogszolgáltatás területi szervei, cégbíróság iratai
Zl. XXIV. 203 Az államigazgatás területi szervei. Zemplén Vármegyei Földhivatal iratai
Zl. IX. 502 A Tokaj-hegylajai zártterületi Hegyközségi Tanács iratai

INTERNETES FORRÁSOK

- Arany Sárfehér Szőlő és Bortermelők honlapja*
<http://www.aranysarfeher.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=120> (2012.04.11)
„Hangya” termelő-értékesítő és foglalkozási szövetkezetek, a Magyar gazdaszövetkezetek szövetségének központja első 25 éve (1898–1923). Budapest, 1923. <http://www.hangyasov.hu/hangya>
Magyarország története a XX. században.
<http://mek.niif.hu/02100/02185/html/1132.html>

INTERJÚK

I. 040409Tc, 2004

– Tarcalon minden borásznak be kellett lépnie a szakszövetkezetbe?
– (M.F.): Ebbe önkéntes alapon lehetett belépni, a helyi szövetkezet hozta létre ezt a szakcsoporthoz, azért, mert kellett afölött is valami gesztornak lenni, hogy hol van az irodája, ki fizeti az embereket, aki ezzel foglalkozik. Ezek mindig úgy mentek, hogy a szövetkezetek pályáztatták ezeket a szakcsoporthoz. És abba tulajdonképp szabadon be lehetett lépni. Aki akart és aki az alapszabályát elfogadta, aláírta. Hajlandó volt odaadni a nagyüzemi felárnak a 10%-ot. Mondjuk erről nem volt nehéz lemondani, mert ez úgy volt kifizetve, a szőlőfelvásárlási ár, hogy mondjuk volt 1 kg szőlő 20 Ft, a maszeknak, a szövetkezeti tagnak egy 22 Ft. Tehát azt a 10%-ot rátette az árra és akkor, ami még kecssegető volt, hogy ebből a 2 Ft-ból még visszaadhatott. Tehát azt mondta a szövetkezet, hogy 1 Ft-ot megtartok magamnak, 1 Ft-ot meg még visszaadok. Tehát én mint maszek kaptam 20 Ft-ot, ő meg mint szakcsoporthoz tag kapott 21 Ft-ot, ezért beléptek. Én nem léptem be, nem voltam szakcsoporthoz tag. Ennek a maradványain jött létre az a pinceszövetkezet, amely 1 évig tudott működni, mert nem tudta kifizetni a pince vételárát. Ez egy nagyon furcsa helyzet volt akkoriban. A politika kikényszeríthette akkor a vállalatból – felvásárlási gondok voltak. És 2 megoldás volt: vagy állami segítséget adok, hogy vegye meg a szőlőt... vagy hogy vegyünk fel hitelt – ti. a vállalat vegyen fel hitelt, hogy fel tudjon vásárolni. Mondtam, hogy szó sem lehet róla. 1 Ft hitelt sem vagyok hajlandó azért felvenni, hogy megvegyük a termelőtől a szőlőt és a bort, utána ne tudjunk eladni. Ezt ugye

nem tudták rákényszeríteni a vállalatra. Utána az következett volna, hogy pénzt adnak. Azt már rá tudja kényszeríteni. Tehát állami beavatkozás. Ez később is megtörtént többször is. Ez gyakorlat is volt. Közben a termelők ezzel kezdtek fenyegetőzni, hogy akkor mi felvonulunk a parlament elé és az asztal teli bordót ráfordítjuk a közsatornára. Szervezték egy közdemonstrációt. Erre azt mondták, hogy „Uramisten! Elő ne forduljon! Valamit csinálni kell.” Pinceszövetkezetet kell alakítani. Itt van az állami vagyon egy része, oda kell adni az embereknek. Fele tulajdonban, nagyon jutányos áron a pincét, tárolóteret, hogy legyen hova tenni a termésüket. 1 évig meg volt oldva a probléma. Az embereknek befogták a szájukat. Erre kétségtelen, alkalmas volt. Csak nem gondolta végig senki ezt a folyamatot. 19 pinceszövetkezetet hoztunk létre állami vagyonból. Na ez volt a szakcsoporthoz nyomdokain szerveződött. Úgyhogy mi ebbe a szakcsoporthoz apportként bevittük a pincét meg a fahordós tárolóteret. Másból is így volt. Tehát nem kellett nekik egy fillért se fizetni, tehát a tárolóterért pl. utána ebből az apportból, a szövetkezetből a cég ki akart vonulni, magára akarta hagyni a termelőket. Kivonul, de a bevitt apport képezi a szövetkezet vagyonának egy részét, ezt ő eladja a szövetkezeti tagoknak. Fizessék meg magyarul a pincét meg a tárolóteret. De ekkor kiderült, hogy erre már nem hajlandó senki beadni a pénzt. Ráadásul leszűretelte a termést, feldolgozta saját költségén, bevitte ebbe a közös pincébe és akkor még tőle követeltek pénzt. Tehát nem kapott a szőlőjéért 1 Ft-ot sem, de a pince megvételéért, meg a bor kezeléséért, meg esetleges palackozásért stb. viszont össze kellett volna adni a pénzt, amiből tudják ezeket a folyamatokat finanszírozni. Ebbe meg nem voltak hozzá szokva az emberek. Ahhoz voltak hozzá szokva, hogy beadták a szőlőtermést és másnap vagy 1 hét múlva felvette érte a pénzt. Ilyen körülmények között hát elég naiv gondolat volt, hogy majd ezt meg fogják érteni az emberek egyik napról a másikra. De most megváltozott a helyzet és nem az van, hogy pénzt kapna, hanem neki ahhoz be kell fektetni, hogy valamikor ebből netalán pénz legyen. Így aztán senki nem fizetett be semmit és ezek a szövetkezetek nagy kínkeserrel meg nagyon olcsón megszabadultak a borkészletüktől és felszámolták ezeket a szövetkezeteket. Tehát 1-2 évi működés után mind megszűnt kivéve egyet [ti. a hercegháti pinceszövetkezetet], de az nem is volt igazán pinceszövetkezet, mert az úgy jött létre, hogy nem 360 szerencsétlen ember hozta létre, hanem a szövetkezet alapításához 10 főre volt szükség, összeállt 4 kollega, beléptették a feleségeket meg a gyerekeket és mindjárt megvolt a 10 tag. Na az működik ma is. Na, de azoknak pénzük volt. Meg ők tudták, hogy mit kell csinálni. Ők már eleve azért alapították a szövetkezetet, mert tudták, ide még nyomni kell éveikig keményen be a pénzt, aztán majd egyszer visszajön. De hát ezt a kisember nem merte megcsinálni. Tarcalon is sok kisemberről állt és akkor olyan komolyan vették ezt a dolgot, hogy aki nem volt szövetkezeti tag korábban, azt utána még ha fizetett volna, ha hajlandó lett volna állni a költségeket, nem engedték be a tagok maguk közé. Mert azt gondolták, hogy ez egy olyan jó buli lesz nekik, hogy amit ők eddig kénytelenek voltak megélni, akkor most idegenek ne próbáljanak meg közéjük menni. Ez egy naivság volt.

II. 040710Tc, 2004

Hát a szövetkezeti formák működtek, hát itt is volt, azt hiszem, szőlőtermesztő szakcsoport. Aztán ezek valamilyen oknál fogva megszűntek. Általában ezek rossz szájízzel szűntek meg, ezért ódzkodnak most ezektől a szövetkezetektől. Ezek úgy működtek,

mint amik most az elképzelésekben is vannak. De ugye akkor senki sem gondoskodott, hogy hát azért mégis az valabogy hely-lyel-közül jól működik. Most, mire rájöttek, hogy ez mégis jól működött, most meg már a kutyát nem érdekli.

A HUNDRED YEARS IN THE LIVES OF COOPERATIVES IN HEGYALJA

Keywords: Cooperative, collective activity, Olson-paradox, Tokaj-Hegyalja

Cooperation was a major factor in the processes of viticulture and winemaking at Tokaj-Hegyalja for centuries, constantly shifting over time in order to adapt to socioeconomic changes. The following study takes the types of cooperation and socioeconomic events into account which contributed to the appearance of cooperatives in the Hegyalja region, or led to changes in their role and structure from time to time.

The essential basis of the study is that in an economy, cooperation between participants plays a vital organizational role. Economic cooperation, running parallel with the diversification of society, created formal, informal, top-down and grass roots groups. Many types of collective activities were present in wine communities and organizations as early as the 19th century, ranging from loosely organized, temporary or long-term cooperation with certain workflows to collective activities regulated by village communities.

Initiatives for cooperative businesses in Europe first began in the second half of the 19th century. Shortly after, the first cooperatives emerged in Hungary as well. They were generally characterized by being autonomous organizations built on the notion of shared funds, possessions, labour or sales, based on the cooperation of members with otherwise little individual wealth and production assets.

Concurrently with societal changes, their roles and significance changed over time, mainly due to the effects of initiatives coming from the top. As a result they often disappeared or went through drastic changes before they could gain enough traction or root themselves economically. The following study seeks to overview the history, theoretical background and organisation in response to socioeconomic shifts of such cooperatives in the region of Tokaj-Hegyalja dedicated to viticulture and winemaking, with primarily focusing on the settlements Tállya and Tarcal.

Hajdú, Ildikó